

LA VATRA SUFLETEASCĂ A NEAMULUI

—
II.

URGIA UNIONISTĂ
DIN JUDEȚUL ARADULUI

ȘI

REAȚIUNEA ORTODOXĂ

IN ANII 1834—5.

PAGINI DIN ISTORIA DIECEZEI ARADULUI SCRISE DE

DR. G. H. CIUHANDU

PROTOPOP, ASESOR REFERENT CONSISTORIAL.

ARAD, 1924. TIPOGRAFIA DIECEZANĂ.

836.

O lămurire.

Istoria diecezei Aradului, care cuprinde atâtea pagini de suferință și de înălțare sufletească, nu și-a găsit încă omul și mijloacele pentru a fi scrisă. *Cu deosebire veacul XIX*, cu ispitele politice și religioase deoparte, iar de alta cu tresăririle de însuflețire națională românească, prin cari s'a pregătit oareșicum însuși procesul de desrobire ierarhică și de avânt românesc al acestor părți, *este încărcat de fapte, cari ar putea să electrizeze azi deopotrivă simțirea românească și ortodoxă din acest ținut*, dacă ar fi cunoscute.

Astfel fiind, m'am hotărît ca, în timpul liber, să studiez și să public o seamă de articole din trecutul eparhiei Aradului, ca tot atâta *mici și succesive contribuții*, spre a înlesni lucrarea istoriografului care trebuie să vină.

Paginile ce urmează ne înfățișază seculara tragedie a sfășierii Neamului nostru sub raportul sufletesc-bisericesc prin ivirea unației și în județul Aradului, mai cu seamă în veacul XIX. Arăt în aceste pagini și *mijloacele sîlnice și rușinoase, cu cari ni-a fost spartă turma ortodoxă și românească din aceasta eparhie, prin concursul comun al episcopiei gr.-cat. din Oradea și al administrației politice ungurești de pe vremuri.*

Urmașii de azi ai sîluiților și amăgiților de acum 90 ani să vadă: prin ce mijloace li-au fost smulși înaintașii din legea românească de odinioară, și să se gândească, nu

cumva a sosit vremea ca, după unirea politică a Neamului, să se adune din nou sub aripile Sfintei Biserici ortodoxe, care a suferit alături de strămoșii lor, până în ceasul biruinței de acum, care ne cheamă să ne adunăm și sufletește sub aceeași cârmuire.

Ō mărturisesc deschis deci, că paginile ce urmează au și o intenție de *propagandă legiuită*, care nu pleacă numai dela gândul unui om, ci se *sprijinește mai ales pe necesitatea sufletească, pe care o simte poporul însuși*, după cum am experiat-o cu prilejul unor conferențe istorice, ținute poporului.

Așa stând lucrurile, propaganda aceasta — la care suntem de altfel *provocați* prin broșuri tendențioase, împrăștiate între „uniți“ în așa fel că ajung și la dreptcredincioșii noștri — nu o fac eu, *un om*. Ci ea satisface numai o *dorință a poporului, de a i-se tălmăci* vechile hrisoave, — jalbe și rapoarte oficiale — în cari sunt înzăvorâte suferințele de odinioară ale înaintașilor, cari fără îndoială, au un cuvânt de spus urmașilor lor de astăzi.

Și-așa fiind, nădăjduesc că seria de broșuri sub titlul de *chemare „La Vatra sufletească a Neamului“* își are îndreptățirea la sprijinul obștesc, din două motive: cași contribuții pentru istoria diecezei Aradului și ca îndemn către *generația de azi, de a scrie și dânsa o pagină frumoasă de istorie prin faptul revenirii la vechile ogașe sufletești* ale Neamului și Țării Românești.

Arad, la Bunavestire, 1924.

Dr. Gh. Ciuhandu.

Urgia unionistă din județul Aradului și Reacțiunea ortodoxă*)

(1834—35.)

— Introducere —

Anul 1834 a fost un an de groză și de urgie nemaipomenită în analele diecezei Aradului în veacul XIX. În acel an s'au suflcat episcopia g. cat. din Oradea-Mare și administrația politică a județului Arad cu toate organele atârănătoare de acești factori, ca să destrugă episcopia ortodoxă.

Furtuna unionistă începe, ca la comandă, îndată în primăvara anului 1834, și se deslănțuie, în aceeași vreme, aproape pe întreagă întinderea diecezei, iar mai cu seamă în următoarele regiuni: pe Valea Murașului, apoi d'a-lungul Podgoriei și în ținutul Șebiușului și Deznei.

O privire geografică peste aceste teritorii ni spune la moment, că propaganda unionistă, care câștigase până atunci teren larg în Bihor, căuta expansiune și o punte de trecere, din sudul Bihorului, peste județul Aradului și peste corpul eparhiei ortodoxe a Aradului, tăindu-o în două, pentru a încopcia

*) Pe baza informațiilor scoase din *Arhivul Episcopiei ort. a Aradului*. — Materialul privitor la Unirea din 1834 și reacțiunea ort. din 1835, e scos din fascicolul VI: 1835. — Celalalt material, din actele aceluiasi arhiv, le indicăm din caz în caz. — Actele utilizate din *Arhivul județului Arad* le-am primit, în copie, prin bunavoința și ostăneala părintelui *Florea Codrean*, capelan protopopesic în Arad, căruia îi exprim și aci mulțumirile mele.

episcopia g. catolică din Bihor cu ținutul banatic, care pe atunci d'abia numără 4 parohii gr. catolice ¹⁾ și eră supus și el episcopului g. cat. dela Oradea-Mare.

Propaganda însă aveà în ținutul Aradului d'abia câteva puncte strategice, foarte îndepărtate de olaltă, ca tot atâtea parohii g. catolice: *Beliul* la sudul Bihorului, răsărind din influința domeniului de acolo al episcopiei latine din Oradea-Mare; *Hălmagiul* dela marginea vechiului Ardeal; orașul *Arad*, fără ca în careva din aceste comune să aibă gr.-catolicii majoritatea confesională. O aveau însă la *Măcăul* unguresc, unde se înfiripase o parohie g. cat. cătră sfârșitul veacului XVIII. Intre aceste puncte geografice trebuia acum, ca propaganda g. catolică să-și creieze o organizație a sa. În slujba acestei organizații aveà să vină subminarea episcopiei ortodoxe dela Arad, prin răpirea satelor ei, între cari — după situația sa geografică — *Galșa* aveà să fie un *centru de seamă: de legătură și de propagandă, situat aproape la mijloc între celelalte puncte strategice existente, cari erau Hălmagiul, Beliul și Aradul*. Astfel ajunge să se explice stăruințele episcopiei g. c. din Oradea — de atunci și până azi chiar! — și ale administrației politice de pe vremuri, de a consolida unirea în Galșa.

Pentru reușita acestei propagande, îndată cu sosirea primăverii anului 1834, *agenți ai episcopiei g. catolice din Oradea-Mare* încep a-și face apariția în episcopia vacantă a Aradului, cărmuită provizor de episcopul sârbesc dela Timișoara. Agenții ni sunt semnați, din mai multe părți ale diecezei, ca fiind preoți g. catolici și încercând să ni ademenească preoții și poporul la unire. Aflând despre aceasta, episcopul-administrator Maxim Manuilovici cere (17

¹⁾ Timișoara, parohie g. c. din 1735; Zăbranul din 1770; Izvinul și Chizdia din 1832.

apr. 1834) intervenirea vicecomitetului comitatenz, pentru observarea legilor: de a se trata chestiunea trecerilor înaintea „deputațiunei“ sau comisiunei mixte, dar nu prin subterfagiul misionarilor de contrabandă. Totodată amenință, că la caz contrar va trebui să se adreseze locurilor mai înalte.

Impotriva machinațiunilor subverzive ale atăror propagandiști a intervenit și mitropolitul din Carloveț, la Viena, în 3 rânduri: la 23 și 29 mai și 7 iunie, după cum se vede din o scrisoare, ce i-o trimisese baronul Malonyay la 14 iunie, din Viena. Mitropolitul cerea acum informații și mai concrete despre atari misionari g. catolici pe teritoriul episcopiei Aradului.

Dar pelângă acești „misionari“, lucrau în acelaș scop și *administrația politică*, dinpreună cu unii *domni de pământ*. Intre acești din urmă trebuie să dăm loc de frunte familiei nemeșești *Salbeck* de Petriș pe Valea-Murășului, nemeșul *Török István* de Oradea-Mare, stăpân la Dezna și jur, și mai ales *contele Königsegg*, stăpân la Șebiș și pe satele din jur.

Mijloacele, cu cari s'au tulburat mințile poporului și chiar ale unor preoți, încă au fost felurite. Vom face cunoștință cu ele, succesiv, când vom desfășora lucrurile mai deaproape. Aci dăm numai o indicație: Expunerea noastră, o vom desface, pentru mai bună înțelegere, după regiunile indicate deja: Galșa și Târnova, Valea-Murășului și ținutul Șebesului și Deznei.

1. „Unirea“ în Ținutul Galșa—Târnova.

Protopopul Gheorghe Chirilovici dela Galșa, încă la 23. martie 1834, semnală episcopiei niște mișcări, neobișnuite până atunci — „foarte mare turburare“ — în Galșa. Un învățător dela Galșa, Sălăgian Nicolae,

care a fost mutat de acolo „pentru nehrănicie“, nevrând să plece din sat, și-a cumpărat casă și s'a făcut perceptor de dare la sat. Acesta a primit dela preotul unit din Arad niște „*versuri tipărite*“ „asupra sărbilor și românilor celor neuniți; cu acele poezii umblă, după preoție, prin sat și le cetește la casa satului“. El îndeamnă oamenii să se facă uniți, „că la uniți *nu plătesc la preot nimic*“, și dacă se vor uni, vor fi „slobozi dă multe rele, adecă dejmă vor da la Domnie a zecea (parte) și numai 12 zile vor lucră la urbarie; și satu și pământurile nu să vor regulă (segregă) care (= cum) voește acum D. Bohuș a face“. De când Sălăgian Nicolae a trimis la Episcopul Vulcan doi oameni, cari au și întors de acolo, „aceste din sus arătate beneficiumuri mai tare le-au lățit“. Bohuș, domn de pământ peste Șiria și peste jumătate de Galșa aflând de acest lucru, pe Sălăgian l-a pus în lanțuri pe o vreme, ș'apoi l'a slobozit. Protopopul mai adaoagă, că tulburarea urzită în acest chip se face *nu într'atâta pentru unire (?)* cât pentru dobândirea slobozeniilor făgăduite de Sălăgian și cei doi tovarăși, toți trei cei mai „prăpădiți în sat, carii n'au pita cea de toate zilele, aceia bucurosi se vor duce pela Oradea, pentru un zlot, doi“.

Sub auspiciile acestor uneltiri materiale, se fac pregătirile pentru „unirea“ Galșei. Poporul își scrie pe o listă numele; lista este trimisă la Episcopul Vulcan prin cei doi delegați; Episcopul intervine la comitat să facă cele de lipsă, iar comitatul trimite o „deputație“: delegați de-ai săi, înaintea cărora să se facă declarațiile de trecere la unire. În deputație, alătura de organele politice-administrative, trebuiau să fie și reprezentanții confesiunilor interesate, ortodoxă și gr.-catolică.

Episcopul administrator eparhial Maxim dela

Arad avizează pe protopopul Galșei, că în 7/19 apr. va fi deputația acolo, și reclamă și dela comitat loc pentru reprezentantul său, dacă vor fi și gr.-catolicii în deputațiune.

Deputația stătea din: Faschó József viceșpan, Markovits József prefect camerul și jude de tablă, Csernovits Péter jude de tablă, Institoris János prim notar comitatens, Kornély Ignác solgăbirău și Kádas Ferencz jurat. Mai erau, din partea gr.-catolicilor, canonicul Alex. Dobra ajuns episcop la Lugoj ¹⁾ și Vasilie Erdélyi, paroh gr.-cat. din Oradea, ajuns și el episcop la Oradea-mare.²⁾

Protopopul Chirilovici a fost admis în deputație, ca a cincea roată la car.

Comisia județeană sau așa numita deputație și-a început lucrările cu aceea, că a făcut cunoscut popoului scopul venirii lor. Adeca: Episcopul Vulcan a înștiințat comitatul, că din mai multe sate i-s'au anunțat pentru trecere și invită comitatul să trimită în acele sate deputație. Astfel, pe temeiul hotărîrii județene nr. 547 din 1834, a venit și deputația la Galșa.

¹⁾ Deviza dânsului, cu care se instalează de episcop, era, de a slugi „spre mărirea lui Dumnezeu, spre mântuirea sufletelor și spre binele S. Mame Biserici și al întregii Monarhii”. (*Sematism iubilare*, Lugoj, pag. 91). Pentru binele neamului românesc n'avea nici un cuvânt, decât numai alipirea și fidelitatea către împăratul.

²⁾ Atitudinea sa politică o caracterizează de minune pastorală sa din 11. mai 1848, din aceeași vreme când se pregătea, adunarea de pe Câmpia-Libertății pentru eliberarea noastră politică și desfacerea de unguri. Erdélyi zicea atunci: „In lacrimi de bucurie ni-se scaldă ochii, pentru că milioanele de popor, ai căror păzitori sufletești suntem, se pot bucura de libertate. Și aceste lucruri binecuvântate avem să le mulțumim popoului maghiar, care și-a jertfit interesul său propriu pentru binele obștesc al omenimei. Aceasta ne îndatorează, să apărăm constituțiunea maghiară ca pe a noastră (Márki S.: *Biharvármegyei román irók*, pag. 59) — Cu dânsul ne întâlnim, cari cu mare zelator unionist în episcopia Aradului, îndată după suirea sa în scaunul episcopesc, urmând lui S. Vulcan.

Afirmativ, deputația a făcut atent poporul că de pe urma unirei nu vor trage nici un folos material. Și totuși, cum-cum nu, din 330 numere de casă s'au declarat de uniți 214 case, rămânând ortodocse 47 case și absentând 69 capi de familie de a se declara înaintea deputației. Deputația astfel, socotind că are — de-și nu aveà în realitate! — două treimi din popor pentru unire, ià cheile bisericii și școlii dela ortodocși, le dă reprezentanților episcopiei gr.-catolice, cari intră în biserică și fac un mic serviciu religios, iar poporul face mărturisirea credinței gr.-catolice. Astfel ai noștri rămân, nu numai fără biserică ci și fără de școală, care încă a fost dată gr.-catolicilor!

Deputația însă, simțindu-și lipsa de temei legal neavând două terțialități din popor, și pentru a mai mânà apă pe moara unirei, mai rămâne acolo și a doua zi, când, afirmativ, mai trec și alții la unire. Și cum nu, când toate autoritățile erau acolo, pe capul lor?! *Peste noapte*, adeca, se pogorîse duhul unirei cu ungurii — și nu Duhul lui Dzeu — peste alți 79 capi de familie. Trebuià doar să se *facă* ceva pentru cauza unirii, deoarece, pe cât știm, în 1834 la Galșa s'ar fi ținut întâia lucrare a deputației și trebuià să se facă o opinie publică, irelevant de felul mijloacelor, în favorul unației! Și tocmai de aceea, în ziua imediat următoare (9/21 april) comitatul se și grăbește — expeditivi slujbași! — a țineà o ședință specială, iarăși ei de ei, spre a confirma trecerile dela Galșa, înștiințând despre aceasta și episcopia Aradului, ca un fel de terorizare: să rămână pe pace, să nu tulbure socotelile unioniste dela Galșa.

Dar lucrurile nu stăteau, în realitatea lor, așa cum le ticluiseră domnii dela comitat. De aceea, acum intră în joc episcopia ortodoxă și bieții ortodocși dela Galșa, cari rămâneau despoiați de avutul lor

investit în biserica și școala, ridicate de ei, pentru ca mai apoi să trebuiască să meargă la biserică în comuna vecină Mâsca. Dar ce le păsă domnilor dela comitat de argumentele și dovezile episcopiei ortodoxe și de năcazul și paguba credincioșilor ei?

Pe când decurgeau frământările pentru a salvă ortodoxia din Galșa, se ivesc și alte semne și preparative la fel ca la Galșa, — mai aproape în *Cherechiu*, nu departe de Galșa.

La 16 (28) april adevca, preotul Stan Teodor de acolo înștiința pe protopopul Galșei, că „toți oamenii vorbesc în sat, că se vor da la unație, căci spun unul cătră altul, că domnul Bogoš (Bohuș, dela Șiria) plânge acuma după iobagi (adeva: nu de mila lor, ci că va perde din câștigul brațelor lor), că *pișpecu* (episcopul Vulcan) acela are aceea *putere*, de *le lasă* (oamenilor) *pustele*, și nu vor face (decât) numai 12 zile de orbare. Inșă spun unul cătră altul și să înșală, că și *legea aceea-i mai bună* decât a noastră și că *aceea-i cea românească*, iară aceasta a noastră îi cea grecească și sârbească. Ieste aicea la noi un om, de știe cetl o țără, adevcă: Lipovan Teodor, și acela îndeamnă mai tare, că el spune *că-i tot o lege*“... Preotul chiamă pe protopop să vină, spre a lămuri poporul. Așadar se unelteà, la Cherechiu, pe temă agrară și cu motive naționaliste și ocărându-se biserica ortodoxă!

Protopopul a și mers la Cherechiu, dar n'a prea putut face ispravă, deoarece la 2 zile (18 aprile v.), parohul Todor îi scrià din nou, că nu-i bine'n sat. Protopopul raportează atunci Episcopului despre cazul dela Cherechiu și despre pretenziunile exagerate față de parohi, ale celor doi capelanî, și că, deși a fost să-i împace, „au rămas oamenii și preoții împăracheți și de va eși ceva cu unire aci, de care tare

să face vorbă, pentru Milici va fi pricina". Protopopul mai adăogă și cazul nou dela *Covăsint*. La *Covăsint*, zice, șpanul cămăresc (erarial) Kis Imre, ungar veritabil, încă îndemnă la unire, chiar în casa satului.

În aceeași zi (18 aprilie) parohul Antonie Dan din *Boroșineu* raportă Consistorului din *Arad* despre preoții din satele *Cermeiu* și *Șumușteș*, că nu-s credincioși bisericii sale. El însuși să fi aflat cu siguranță despre corespondența lor, că-s gata să treacă la unire. Lucrul acesta, dânsul îl atribuie „popilor din *Oradea-mare*“, cari, prin sate umblau, ajungând până la *Șilindia* și *Iarcoș*.

În aceleași părți din spre *Șumușteș* și *Cermeiu*, se ivesc nemulțumiri fățișe și porniri prielnice unirii, în *Zărand*. Aici, poporul e îndemnat să treacă la unire. În 21 mai se și scriu 340 suflete, afirmativ din pricina preoților și a învățătorilor (*Papjaink és Tanítóink gyengesége végett*, zice scrisoarea ungurească, — destinată lui *Vulcan*). — Se mai invocă un motiv: înflorirea credinței (*a közönséges Hitnek virágzó ágát akarván érni*). Indicația preotului Dan dela *Ineu* despre preoții „misionari“ dela *Oradea* eră, deci, destul de precisă, întrucât drumul acela, luat peste *Cermeiu* spre *Galșa*, ducea prin imediata apropiere a *Zărandului*.

Tot astfel se verifică și indicația aceluiași preot, că agenții dela *Oradea* ar fi ajuns până la *Șilindia* și *Iarcoș*, unde se putea ajunge din aceeași direcție numai peste *Târnova* și *Cheriu*.

La *Târnova* erau deja pregătite lucrurile în așa fel, că la 15/27 april se putu înfățișa acolo „deputația“ și tot astfel, în aceeași zi, și la *Cheriu*. După acelaș procedeu ca la *Galșa* se urmează cu trecerea acestor două sate și la luarea bisericilor și a celorlalte averi ortodoxe. În *Târnova* mai rămân două fa-

milii ortodoxe: alui Suba On, cu 6, și nobilului Grada Arsenie, cu 5 membri de familie, — iar în Cheriu rămâne ortodox numai învățătorul Șirianț Gheorghe. Preoții, însă, trecuseră.

Protopopul Chirilovici, care și el eșise cu „deputația“ la Târnova și Cheriu și anume cu trei zile mai înainte de ea, a aflat atunci, că poporul din Târnova d'aceea s'a dat la unație, ca „să se sloboadă de greotățile domnești și să li-se deie pământurile napoi, care domnia de mult dela ei le-au luat“. Înaintea deputației însă, spune protopopul, de acestea nu a fost vorba. La Cheriu oamenii, stând înaintea bisericii, au întrebat: ce ușureală vor avea pentru unire? Dar nu li-s'a dat nici un răspuns. Și totuși, oamenii s'au dat legați.

Protopopul mai știe și despre aceea, că la agenții unației s'au înfățișat, tot atunci, și alți locuitori de prin alte sate — „am văzut eu cu ochii“ zice dânsul, — din: Dud, Drauț, Tauț, Șilindia, Cavana. Și la toți le-au dat canonicii aceștia, înaintea tisturilor de varmeghe (oficialilor județeni), scrisori să scrie (pe) oameni notarășii după sate. „Și așa, precum preoții aceștia uniți, cari au fost la Târnova (aceiași Dobra și Erdélyi), așa și domnii de varmeghe sfătuesc oamenii la unire. Solgăbirăul Deseő, nu-i dăstul că au tulburat toată podgoria, ci venind și la Târnova, până ce aci deputația au lucrat, el s'au dus la Cheriu, de au sfătuit oamenii și preoții la unire. De aci s'au dus la Șilindia și, pre cum singur mi-au spus, până la Șebiş să duce pentru alta treabă, cu adevărat pentru treaba aceasta să duce, că și canonicii aceștia tot după el să duc...“ Chirilovici mai adaogă: de va veni după Paști și ep. Vulcan, pă cum spun canonicii aceștia, atunci îi (e) prăpădită toată dieceza“, exclamă protopopul.

Primind raportul protopopului, episcopul grăbește să facă arătare (29 apr) mitropolitului dela Carloveț.

Cum se vede, lucrurile nu se desvoltau spornic în favorul unirii. Până la acest timp, d'abia trecuseră la unație: Galșa, Giulița (pe Murăș, despre care vom vorbi în curând), Târnova și Cheriul. Trebuiau deci sporite mijloacele, de intimidare și de seducțiune în aceeași vreme, la adresa bieților noștri credincioși puși în fața „deputațiilor” din străini trimiși pe capul lor. Mai eră trebuință, alătura de fraudă și silnicie, încă și de un *alt mijloc de captație*: de *venirea episcopului Vulcan în județul Aradului*, spre a face „vizitație canonică”. Să viziteze cele patru sate câștigate acum și parohia gr.-cat. din Arad numai? Căci numai în acele comune aveă credincioși până la 8 mai 1834, când îl vedem ajuns deja la Galșa! Nu, — căci Vulcan voiă ceva mai mult: prin prezența sa ca episcop să împresioneze poporul ortodox din eparhia ortodoxă, vacantă a cum al cincilea an; să înlesnească astfel opera de convertire.

Intre asemenea împrejurări, Vulcan episcopul și administrația politică aranjază marea sărbare de triumf dela Galșa, la 8 mai st. n. (în Joia după Paștile ortodoxe), când azistă la predarea festivă a bisericii ortodoxe în mâna uniților săi, cu asistența unui mare număr de oficiali ai comitatului și într'un chip de tot ostentativ. Dela Galșa pleacă apoi (17 mai n.) episcopul Vulcan prin județ, ¹⁾ să cucerească mai departe. Dânsul umblă și prin comune ortodoxe. Umblările sale erau împreunate cu alaiu, întovarășit fiind nu numai de clericii săi, ci și de organele administrative, și de călăreții („perzecutorii” — poliția) comitatului.

¹⁾ *Lakatos O.*: Arad. tört. II. 59, — și: *Márki S.*: Arad-várm. tört. II. 740.

Diregătorii administrativi îl sfătuiau să cerceteze și comune ortodoxe, în nădejdea că vor trece la unație. Dar nu reușea totdeauna să captiveze. Așa de pildă a pățit-o la Comlăuș. Notarul Ioan Schauer de acolo îndemnase pe preoți să treacă la unire, și când ei nu l-au ascultat, au fost tratați de notar cu epitete desonorante (câne, purcariu, om de nimic). Notarul dăduse ordin ca, din prilejul trecerii lui Vulcan pe acolo, să fie întâmpinat cu trasul clopotelor bisericii noastre, și să-l primească bine pe Vlădica unit. Poporul însă nu l-a luat în seamă și nu s'a lăsat convertit; iar episcopul, văzând ce a pățit, s'a pronunțat, că n'ar fi venit acolo, dacă nu l-ar fi îndemnat și nu i-ar fi dat nădejdi solgăbirăul Kornély¹⁾ dela Galșa, care era gr.-catholic și făcea însuși, parte din „deputațiile” județene trimise pe capul bieților noștri ortodocși.

În vremea acestor colindări ale lui Vulcan prin județul Aradului, deputația nu mai lucră, în intervalul dela trecerea Târnovei și Cheriului (27 apr. n.) și până la 19 mai, când ea continuă a avea rezultat, colo departe pe Valea-Deznei. Aci, însă, vom continua a vorbi numai despre acțiunea unionistă din regiunea Galșa—Târnova.

În regiunea aceasta, cade în mregile „deputației” mai întâi *Bocsîgul*, la 23 mai n., apoi în ziua următoare *Gurba* și *Cherelușul*. Bocsîgul și Cherelușul²⁾ trec cu toții la unație: din Bocsîg 147 case, din Chereluș 255 case, din Gurba 173 case, mai rămânând în aceasta comună — după actele întocmite de de-

¹⁾ Protoc. Ședințelor consistoriale (Arad) 1834, concluz nr. 111.

²⁾ Aici încă era un mare domeniu, al contelui Sigrar Marsan, între comunele: Gurba, Chereluș, Șepreuș și Sinteia (*Dr. Gaal Jenő*: Arad közigazdasági leirása, pag 126). În Șepreuș se făcuse la 1825 o tulburare unionistă; Sinteia s'a unit, mai târziu.

putație — trei case: alui Chira Toader, cel tânăr și cel bătrân, și Danilean Ilie, cu 16 suflete ortodoxe.

Ziua următoare (25 mai n.), deputația trece să isprăvească, în aceeași una zi singură, cu unirea *Revetișului*, *Roșiei* și a *Selăgenilor* din ținutul Șebișului, pentruca pe 27 mai s'ajungă să isprăvească acelaș lucru în comunele *Felminiș* și *Cristaminiș* din ținutul Târnovei. În amândouă satele acestea, întreg poporul a trecut la unație, în Cristaminiș 79 case, în Felminiș 104 case. Și acum urmă la rând, tot în partea de sus a acelei regiuni, să fie cucerită Mocrea, iar mai jos de Gașa eră Șiria.

În *Mocrea*, lucrurile deputației au mers neted, trecând tot poporul la unație: 112 case.

În *Șiria* însă deputația a dat de mari greotăți. La prima sa încercare (26 mai v. — 8 iunie n.) dintre cele vr'o 788 case, se prezintă d'abia din 299 case, spre a se declara. Dintre cei sosiți în fața deputației se declară pentru unație 205, iar pentru rămânere în legea lor 94 case, — un rezultat de care se sfiă deputația, după izbânzile de până aci. Poporul, cum se vede, făcea rezistență pasivă în acest orășel cu vechi tradiții de ortodoxie. Deputația o spune, că preotul ortodox și fiul său (nu li spune numele) se amestecaseră în popor și tulburau socotelile domnilor, până ce n'au fost alungați la casele lor din partea solgăbirăului Kornély, membru și el în deputație. Deputația însă se sinamăgea cu aceea, că poporul lipsia de acasă fiindcă în aceeași zi eră târg de țară la Radna. De aceea deputația fixează un nou termin de întrunire (3/15 iunie) pentru a continuă nereușita vânătoare de suflete.

La noua întrunire a deputației — când lipseau iarăși din sânul ei reprezentanții oficiali ai bisericii ortodoxe, cum lipsiseră ei și până aci, la toate pri-

lejurile de acest fel ¹⁾ — poporul din Țiria și-a ieșit din răbdare. Prezidentul deputației, care era viceșpanul, nici nu ajunge să-și termine cuvântarea, prin care căută să lămurească poporul asupra scopului lucrărilor de îndeplinit, până ce vr'o 30 de înși — mare îndrăzneală pe atunci! — se năpustesc asupra celor ce voiau unația, strigându-le: nu ne trebuie unație! Admonițiile autorităților prezente n'au ajutat nimic; prezidentul deputației n'a mai ajuns la cuvânt. Cei ce au mai insistat pentru unație, au fost ghionțiți și bătuți formal, până n'a intervenit membrul în deputație și solgăbirău Kornély și alții, împrăștiind gloata. Sgomotul însă nu a putut fi suprimat nici după intervenirea pandurilor județului. Nu a impresionat de fel nici domnul de pământ prin prezența sa, și astfel deputația și-a încheiat dosarul, făcând raport la comitat și cerând măsuri de acolo. Pășirea aceasta a bravilor șirieni buni ortodocși a impresionat deputația și pe înșiși reprezentanții episcopului dela Oradea, deoarece în 1834 nu aflăm să se mai fi făcut alte încercări ale deputației județene; cel puțin în acel an nu mai trece nici un sat la unație, după cele petrecute la Țiria în luna iunie.

2. „Unirea“ pe Valea-Murășului.

În aceeași vreme, când în ținutul Galșei și al Târnovei și din sus de Șebiş până la Dezna, se făceau siluri de unire, se făcea acelaș lucru și pe Valea-Murășului. Și în aceea parte, unelțirile ies pe față la începutul lunii april st. v., când, după trecerea (la 7/19 apr.) Galșei la unație, trecea Giulița de

¹⁾ Numai la începutul lucrărilor deputației (în Galșa, Cheriu și Târnova) se vede să fi fost de față protopopul Chirilovici; în celelalte cazuri de mai apoi însă — nu, de fel; dar canonicul Dobra și parohul Erdélyi erau în tot locul, alături de deputația comitatului.

pe Murăș 3 zile mai târziu. Celce ținea sufletul în aceeașta acțiune distructivă pentru eparhia ortodoxă a Aradului pe Valea-Murășului eră nemeșul *Salbeck* Jakab, — cu titlul nobilitar de Petriș și cu moșie totacolo — jude de tablă și membru în deputațiile trimise pe satele noastre.

Dăm aci câteva însemnări despre familia *Salbeck*. Unul din înaintașii acestuia, purtând numele de Matei *Salbeck*, fusese mai întâi secretar al principelui Moldovei, mai apoi comisar la oficiul salin din județul Hunedoarei. Dintre cei șapte fii și fice, ce i-a avut, doi înși Francisc și Mihai, amândoi născuți în Iași la începutul veacului XVIII, au fost membri ai ordului Iezuit. Matei fusese mare-prepozit în Ardeal și după aceea la Oradea-mare și pe urmă episcop titular; iar Carol a fost mare-prepozit la Vaț, după aceea episcop în Scepuș, în nordul Ungariei.¹⁾ Prin urmarea eră o familie cu foarte pronunțate tradiții de catolicism. Atitudinea, dictată de aceasta tradiție, va fi fost pricina, că la 1784 Români au aprins castelul nemeșesc dela Petriș al familiei. În 1785 familia *Salbeck* obține cinci sate românești: Petriș, Roșia, Corbești, Oberșla și Vinești,²⁾ peste cari stăpânește ca domn de pământ.

În realitate, acțiunea unionistă dela 1834, s'a desfășurat și pe aceste moșii cu furie, cu deosebire în Petriș, sediul nemeșului, și în Giulița, unde pe aceea vreme se întindea influința notarului (secretar) cu numele Sima Gábor dela Totvărădia, un gr.-catolic și vrednic colaborator al lui *Salbeck*. Să vedem acum isprăvurile unioniste de pe Valea-Murășului, în ordinea cum sunt prinse ele în însemnările oficioase.

¹⁾ Marki S.: Arad v. m. Monographiája, II. 704.

²⁾ Ibid.

Din partea ortodoxă, celce se pare să fi fost întâia victimă și colaborator totodată în slujba unației, fusese Eftimie Popoviciu din *Giulița*, „paroh și namesnic“ adeca vicar al protopopului Zaharie Protici dela Totvărădia. Protopopul raportă la 2 aprilie episcopului Maxim, administratorului eparhiei Aradului, despre cazul lui Eftimie, următoarele: Aceasta, după însași mărturia lui, aveà de mai nainte gândul de a trece la uniți, și a făcut-o numai dupăce i-a venit răspunsul dela Oradea. El atrasese la unire și pe ginere său Ivantie Creț, preot și el, figurând ca legale testimonium Kovács Lajos jurat al varmeghii. Acesta cu notarul și cu preotul au „pecetluit“ biserica, raportând despre aceasta episcopului Vulcan dela Oradea.

Protopopul, cum aude de lucru, iese în fața locului, la *Giulița*, cu mai mulți preoți, ca să țină sufletul în poporul, din care se scriseră la uniți 106 numere de casă. Chiar și preotul Ioan Ardelean din *Găvoșdia* încă se scrisese cu 5 oameni, din care pricină fu mai apoi suspendat; dar căindu-se, fu repus în slujbă.

Protopopul nostru auzise, între altele, și aceea că erà în planul unioniștilor, să vină la *Giulița* și satele învecinate însuși episcopul Vulcan, „*cu bună-tăți și spaimă*“.

Episcopul Maxim, drept răspuns (12/24 april) îl îndeamnă pe protopopul, „cu îndoită strădanie și râvnă de zi și de noapte să priveghezi“ asupra preoților și poporului.

Episcopul aveà motiv să apeleze acum la râvna protopopului său, pentrucă la 7/19 trecuse *Galșa* la unație. Mai mult chiar: când scria astfel episcopul, cu o zi mai nainte (10/22 apr.) ieșise deputația comitatenză în fața locului, la *Giulița*, să aziste ia tre-

cerile la unire. Atunci, dinpreună cu cei doi preoți: socru și ginere, trec la unire 93 de case, rămânând în ortodoxie numai 21 case — zic actele comisiei. La aceea trecere erau de față, din partea comitatului: vicespanul Faschó József, judele de tablă Csernovits Péter, Markovits József, notarul județului Institoris János și solgăbirăul Deseő Adám. Din partea gr.-catholicilor canonicul Alex. Dobra, parohul Erdélyi, iar din partea ortodoxă eră protopopul Zah. Protici.

Comisia mixtă întră apoi în biserică și dimpreună cu școala o predă uniților, iar minoritatea ortodoxă e lăsată în grija de păstorire a preotului din Milova, căruia i-se fac însă pedeci în păstorire. Peste *patru* zile, aceiași oficiali ai comitatului, cari asistaseră la treceri, grăbesc a da rezoluție în numele comitatului, că comitatul aprobă trecerile.

Câteva zile mai apoi, protopopul raportă episcopiei (15 apr. v.), că satele de pe moșia lui Salbeck sunt sfătuite de de domnia de pământ și de tisturi (oficialii dominali) să treacă la unire. Protopopul, însă, prinzând de veste, a mers de-a rândul pe sate, cu prilejul examenelor ce tocmai decurgeau. Astfel ajunge la Milova, unde află satul „în pace“, dar preotul nostru, care aveă mandat și dela comisia județeană și dela episcop, să-i păstorească pe ortodocșii rămași în Giulița, e împedecat în misiunea sa de preotul unit al Giuliței.

Tot în aceeași vreme se escaseră neînțelegeri la *Pauliș*, în legătură cu acțiunea unionistă de acolo. Episcopia trimisese acolo o comisie de investigație din doi membri: Gheorghe Petrovici, protopopul Aradului, și Lazar Adamovici, paroh și asesor consistorial. La 14 april, când raportau episcopiei, ei constată, că preotul de acolo Zinovie Petrovici nu eră străin de unire. El o duceă bine cu solgăbirăul, la

care petrecea la cină în vremece trebuia să fi fost la denia din postul mare. Mai mult chiar: o femeie, Maria Nichici, descopere că preoteasa lui Zenovie i-a spus: că socrul ei (al preotesei), preotul Eftimie, s'a unit cu 4 sate și a dat *20 acaie de răchie, de i-au îndemnat să se unească*. Acum popa meu încă se unește — zice preoteasa — cu toți păulișenii, că atunci el va căpăta mare nemeșag, că va avea 600 fl. și va căpăta brâu roșu și va fi numai singur preot în sat. Preoteasa mai eră inițiată, că popa Eftimie mersese și la Radna și la Cuvin, cu gând de acaparare. La Șiria nu s'ar fi făcut „zarva aceia ce s'au făcut“, dacă popa Mihai din Șiria nu ar fi „șogoru nost“; apoi mai avem un șogor, zice, la Buteni, protopop, care e acum la Oradea-mare dus; acela va aduce acuma cărțile și apoi se vor uni toții. Iată, în câte direcții aruncă lumină cercetarea dela Păuliș, prin destăinuirea secretelor unei preotese!

Protopopul Vărădiei, la câteva zile (19 apr. v.), făcea un nou raport episcopiei. În 15 apr., când protopopul eră la examene în Conop, sosește și preotul Eftimie dinspre Galșa și din vorbă'n vorbă, îi destăinuește protopopului, că de aceea s'a lăpădat de noi, deoarece „mulți prunci și gineri al lui s'or norocit prin stăpânirile noastre“. Protopopul mai arată, că conscripția făcută de comisia județeană despre cei trecuți la unire în Giulița e necorectă: ortodocșii nu sunt numai 21 case, ci 35. Mai departe: că femeile celor scriși la unație aleargă după dânsul, nu numai în Giulița ci și la Vărădia, spunând că, „când mărita deputație pe bărbații lor i-au conscribăluit la legea catolicească, ele acolo de față nu or fost, numai câteva văduve, și așa dânsule la legea gr.-cat. nici decum a păși nu voesc“, ci cer să fie spovedite și cuminecate de preotul ortodox. Fiind în pragul

sfintelor Paști, protopopul cere „povățuire“: ce dispoziții să iee pentru mângăierea acelor femei.

Episcopul ia notă (19 apr.) despre raportul protopopului; dar știind cu ce fel de autorități pornite are de a face, răspunde: preotul nostru să facă toate slujbele cerute de toți ortodocșii rămași; iar femeile, scrise odată la uniți chiar și peste voia lor, deocamdată să se lase fără spovădanie și sf. cuminecătură.

Cătră sfârșitul aceleiași luni (28 apr.), protopopul Vărădiei demască o nouă apucătură împotriva giulițenilor ortodocși: ei erau amenințați, că de nu vor trece la unire — au să fie pedepsiți. Curentul însă eră, de alta parte, prielnic nouă: încă și muierile celor uniți, multe, și și feciorii lor cei de vârsta căsătoriei și și cei căsătoriți — spune protopopul — carii înaintea măritei deputații nu s'au scris, a pași la unație nu voesc. — Iar episcopul răspundea (29 apr. v.) protopopului: Până ce episcopul uniților pe aicea va umbla și pe la Giulița, neîncunjurată lipsă este, ca Bineîncuviințenia ta pe acolo să te afli ziua și noaptea priveghiând... Dă apoi protopopului instrucții, cum să trateze cu poporul, apelând la el să-și păstreze credința. Episcopul ortodox aveă motiv de a fi stăruitor, pentrucă episcopul gr.-cat. își începuse colindările prin episcopia Aradului și trecuse deja peste marele „gaudium“ cu administrația politică la Galșa, deja de trei zile.

La 4/16 mai protopopul mai aveă ce să raporteze Episcopiei. Episcopul-administrator dăduse la 6 aprilie o *circulară*, pe care o trimite și protopopului Vărădiei, ca s'o publice preoțimei și poporului. În circulară, episcopul îndemnă la păstrarea neclătită a credinței străbune, la împlinirea datorințelor cetățenești și cătră diregătoriile publice. Dar lucrul acesta n'a plăcut trufașului domn de pământ și agent unio-

nist Salbeck. De aceea poruncește, printr'un haiduc al său, preotului din Petriș să-i pună la dispoziție circulara. Preotul răspunde: să vină cineva s'o cetească și s'o copieze din cartea de circulări aflătoare în biserică. Sălbatecul Salbeck, nemulțumit cu răspunsul preotului nostru Iosif Popovici, își trimite tisturile să deschidă biserica, fără știrea preoților. „Protocolul țircularnic“ fu dus la castelul domnului, după ce „străjile încă au cercat casele preoților și a altora“ în vreme de noapte. Bietul protopop, atât de urgisit de Salbeck pentru râvna slujbei sale, se va-ieră acum: „străjile spăriindu-ne, întru atâta am ajuns, cât în protoprezviterat a păși nu cutez“, mai ales după ce, pe urma zelului dânsului, în Giulița ar fi acum uniți numai 274 suflete, pe când deai nostri 449.

Episcopul îi dă curaj protopopului (5/17 mai), înnoind dispozițiile din circulara de sub întrebare și adăogând, că încă în aceeași zi a făcut arătare la Mitropolitul, ca să intervină împotriva lui Salbeck.

Zelosul protopop, nu peste mult, raportă (21 mai) episcopiei despre o alta ispravă alui Salbeck, începându-și raportul cu „toate patimile mele ce în treaba unației acuma de *șapte săptămâni* necurmat ziua și noaptea am avut“, în neajunsuri fiind „cu sănătatea așa și cu puterile și cu cheltuielile, neavând nici un ajutor de nicăiri“. Evident, jug greu apăsă pe umerii omului cu slujbă protopopească de peste 21 ani și cu trecere de a fi asesor comitatenz în patru județe, ținând, singur, pept cu ceice de 7 săptămâni — *adeca dela începutul lunii aprilie v.* — se conjuraseră împotriva ortodoxiei de pe Valea-Murășului. — Protopopul mai spuneă despre o ispravă a lui Salbeck, la *Petriș*, din Dumineca de 19 mai. Salbeck chemase acolo și pe popa Eftimie. Protopopul, aflând despre aceasta, merge și dânsul cu cantorul său din Vă-

rădia și ține sf. liturghie, la care chiamă, de „mărturie“ că n'are atitudini agresive, pe tisturile domnului Salbeck. Protopopul a și predicat. La sfârșitul liturghiei sosi un haiduc dela Salbeck „cu așa poruncă, cumcă eu și tistartău și învățătoriu din Totvărădia să merem la Domnia sa“. Ajungând acolo, Salbeck se scoală pe protopopul „cu necuvioase vorbe după obiceiul său cel turănesc“, amenințându-l, că de va mai merge la biserica Petrișului, „ca pă un tâlhariu în laută“ (?) îl va băgă și-l va expediă la Totvărădia, iar învățătorului însoțitor bâte i-a făgăduit. In curtea domnului fiind, protopopul i-a putut replică numai atâta: sîlă a face în curtea D-Tale poți!

In 21 mai „deputația“ veni și la Petriș, cu acéiași doi preoți gr.-cat., pe cari îi cunoaștem, cu gând să-i unească „și pă săracii, mișăii acestia oameni, căroro nici în gând nu le-au fost... unația“. „Nu știu dară ce să mai gândesc, ce să mai fac *săracu de mine singur întră 30 și mai bine de domni*“, scria protopopul cătră episcopie în însași ziua deputației. Cum mergeau lucrurile, se vedeă: Salbeck își trimise tisturile la biserică și luară protocoalele... Iar protopopului, descurajat de atâtea sîlnicii, nu-i rămânea alta decât ca „de astăzi înnainte — cum zice — pentru paza mea să mă încuiu în casă, mai vârtos și din aceea pricină, căci preotul unit Eftimie umbla necurmat prin sate și cu scrisori și în persoană, a adămăni camenii la pășirea unației, purtând cu sine în cocie și un *acău de răchie* — indispensabil element de convertire, zicem noi — întru ajutor dela D. Salbeck“.

Episcopul Maxim, care în aceasta vreme mergea numai pe scurtă vreme de câteva zile la eparhia sa proprie din Timișoara, răspunde (24 mai) protopopului, că a scris mitropolitului, aflător la Viena, să

intervină, pentru înfrânarea lui Salbeck, la împăratul însuși.

Pe Valea-Murășului, unde nu priădeau uneltirile unioniste din pricina zălului mare al protopopului Zaharie Protici, așa stăteau lucrurile în pragul asaltului unionist asupra Șiriei.

3. „Unirea“ în ținutul Șebișului și Deznei.

Acest ținut a fost certat de Dzeu cu stăpânia feodală a familiei Török dela Dezna și a contelui Königsegg dela Șebiș.

Iosif Königsegg de Rothenfels și Aulendorf a primit dela erariu următoarele comune: Borosseblș, Chertiș, Prăjești, Ignești, Donceni, Minead, Govoșdia, Berindia, Roșia, Revetiș, Ciorești, Zemerzel, Craicova, Nădălbești, Slatina, Susani, Dieci, Dumbrăvița, Crocna de sus, Crocna de jos, Șara și Laz; iar la 1808 mai primi și satul Neagra, deci 23 sate românești, în schimb pentru moșiile Rothenfels, Stauffen și Verdenstein din Germania. La 1810, iulie 16—18 fu introdus în moșie, cu mare ceremonial și ospăț, Ioan Gebhard Königsegg,¹⁾ care stăpâniă la 1834 în partea locului.

Contele Königsegg, între altele, făcuse mare nedreptate preoților nostri din 9 sate²⁾, că le luase sesiile parohiale, cerând și dări neavenite dela dânșii. Aceasta se întâmplase la 1829, pentruca la 1834 să-și pună în acțiune toată furia sa în serviciul propagandei unioniste.

Celalalt nemeș unguresc eră Török István de Várad dela Dezna. El ținea în stăpânirea sa orașul Dezna și Dezna-veche, dimpreună cu Buhanii. Familia

¹⁾ Márki S.: O. c. II. 690.

²⁾ Roșia, Neagra, Nădălbești, Susani, Minead, Laz, Crocnele și Prăjești. — Arhiv. Eppiei Arad, din 1829.

Török primise aceste sate dela stat, iar la 1801 a cumpărat și satul Selăgeni.¹⁾

Bieții nostri credincioși din partea locului fură luați la 1834 în biciul de foc al acestor doi potentăți feudali. Și-acum să vedem : ce ne spun mai deaproape hârtiile contimporane, oficioase, ale episcopiei Aradului.

Un anumit Rady, șpan la Susani al contelui Königsegg scria la 17 mai șpanului aceluiasi domeniu, Keresztes Antal din Nădălbești, dintr'o altă posesiune a aceluiasi conte, o scrisoare extrem de caracteristică. Dânsul împărtășiă confident colegului și prietenului său, cum contele din specială considerație față de preotul Ghergar Moise dela Nădălbești, fiindcă îi aflase a fi deștept și de toată încrederea, l-a împărtășit și de anumite imunități personale. Iar ingraturul de popă valah, acum se împotrivește intențiilor contelui de a propagă unația pe moșiile sale. Și, ce e mai mult : contele nu numai că e gata să-i revoce imunitățile acordate, dar vrea să-i facă și alte mizerii, deoarece atât contele, cât și alte multe personagii înalte, cari se abat pela contele, sunt indignate împotriva preotului, și chiar împotriva dânsului — a șpanului dela Nădălbești, pe care îl bănuiește a fi de aceeași înțelegere cu preotul. Spanul dela Nădălbești este deci sfătuit de colegul său dela Susani: să-l iee înainte pe preotul (egy kevéssé exercitálni, hogy ne okoskodjon), și să dovedească Excelenției Sale, că nu înzădar s'a încrezut în dânsul mult mai mult de cât în ceilalți (preoți) și să nu se deie înapoi de lume (a bölcs világ jóváhagyásától), ci după cum au primit și ceilalți mai slabi de judecată (csekélyebb eszű) colegii ai lui, și el să întoarcă la unire cu toate oile și caprele sale (Ce satiră!). Căci ce mai cinste e să fie iac'-așa un fel de popă sâr-

¹⁾ Márki S.: O. c. II. 713.

besc-grecesc (Rácz Görög Pap), în vreme ce poate să fie paroh unit, și atunci, abstrăgând dela alte diregătorii, va putea avea vot și în congregația generală (a comitatului), la ceeace sârmanul popă Moise nu va ajunge nici dacă va trăi o mie de ani ca popă sârbo-grecesc în Nădălbești. Eu am aflat, spune șpanul mai departe, dela Excelența Sa, ca toți cei de pe domeniul său au să fie convertiți, dar mai ales vrea să-l frângă pe preotul Moise. Vei face deci mult mai bine, dacă-l câștigi, căci ceilalți șpani i-au câștigat, pe preoții de sub mâna lor. — Așa scria la 5/17 mai șpanul dela Susani cătră cel din Nădălbești, dându-ne prilejul să cunoaștem felul de siluirea bieților nostri preoți și un caracter preoțesc de aur, a căruia atitudine s'a resimțit și în afară de sātuțul lui din Valea-Deznei.

Iar acum să vedem scrisoarea, de asemenea confidentă, a aceluiaș preot cătră protopopul său Grig. Lucacic din Boroșineu, scrisă două zile mai târziu (la 7/19 mai).

„Trist sânt și năcăjit pentru așa mari întâmplări cu unația, că trimis fiind Notarășu din Susani la mine dela toți domnii din Șebiș, dela grofu și dela . . . directoru grofului, dela domnul solgăbirău. cumcă *de voiu mal umblă pe în sate și oi mai trage oamenii dela unație și n'oi sta căt(r)ă ei, din sat afară mă vor țipa (izgoni); și grofu, pământul celce au fost la mine urbarialnic și mi-l-or fost iertat de urbariu și de dijme, iară îl vor lua supt toate dările, să fac și să dau pentru el, și voiu fi fără de toată omenia înaintea lor și fără cînstire. Și aceste ce mie să întâmplară încă de după Popa Ioan din Niagra, și încă de după Dronca Crăciun și de după Popa Sava tot din Niagra, că Popa Ioan au fost cu ei ia domnul solgăbirău și m'or ponosluit la Domnu fiscalăș, la*

*grofu, cumcă să trag din oameni înapoi din sate, din cei dați și scriși uniți, pentru mine și pentru sfătuirile mele, și pentru nedatul sat Nădălbești supt uniți. Și câte rabd numai Hs. mă știe, atâtea dojaniri tot dela Șebiş mi-să trimit, cumcă să întorc și celelalte sate pentru Nădălbești și pentru Susani. Și asta nu pot felelui (= de aceasta nu pot fi răspunzător) că nu vor încelui (amăgi) și din satul meu (pe) cei mai slabi oameni și ușori cu mintea. Din 126 oameni până acuma încă nici nu s'au scris, nici unu nu știu; și oamenii cei de cinste toți mi-s'au făgăduit, că să vor ținea de sfântă legea lor și a noastră, în care s'or născut și s'or botezat, credința încă cătră Dumnezeu și cătră mine, nu mă vor lăsa în rușine. Acuma eu de domnii ceia dela Dezna nu pot slugături cum îi chiamă numele și proleca. Nu cutezi să ieși din sat afară, că notarășu m'au oprit, în loc să stau, că mare... am eu a păți și până acuma pentru oile câte am povățuit. Ce să fac? că mie încă mi-se cade să rabd, că sfinții mucenici au răbdat pentru Hs. și credința nu o au lăsat. Și eu în nimica socotesc făgăduelile lor și binele ce îmi vor face ei, care încă și scrisoare am a-ți arăta, și dojaneele meale care ei pe mine le pun, și făgăduințele, care-mie îmi vor face Domnii și popii aceia uniți, cari domnu Măria sa *Directoru Ioan Pișpeki în original au luat scrisoarea aceea*, de minune ce fac ei cu mine.*

„Acuma vezi-mi baiu (necazul), cinstitute Domnule, și prea bine știi, că 6 prunci am și pă urmă mă va lăsa Conzistorumu meu de voi peri și eu și pruncii mei, de (dacă) voi perde poporenii. Ce-mi răspunzi Cinstiia Ta, că eu sânt înfricoșat de toate părțile; da pentrucă eu m'oi da subț uniți, să nu nici gândesti; că credința cea cătră Marele Dumnezeu de sus al meu, ce m'am jurat înaintea scaunului împăratului

ceresc, nu voiu lăsă, și cătră împăratul meu și cătră preacinstit Conzistorumul meu cel de l(egea) g(recească) n(eunită).

„După cum am fost sfătuit eu cu Cinstiia Ta de pe Niagra și de pe Minead, *dtn Niagra am nădejde* că doară ne va rămâneă Bisearica, că am nedejde în kitoru de acolo, foarte bună (nădejde). Al Prea Cinstitei Domniei Tale trist și năcăjit, rămânând în Nădălbești, în 7-lea maiu 1834 prea plecat slugitor Moisie Ghergariu, paroh Nădălbești“.

Iată o scrisoare, care ca *suflet* și ca *informație* istorică cu privire la multele ispite, ce planau d'asupra capetelor preoților și credincioșilor nostri de atunci, face mai mult decât un capitol de istorie! Scrisoarea aceasta, pusă în alăturare cu cea a șpanului din acelaș sat, ni dă sinteza tuturor acțiunilor subverzive, desfășurate pe domeniul lui Königsegg în favorul unației.

Sufletul mare al parohului Moise Ghergariu se evidențiază și mai bine, dacă ținem seama de faptul, că dânsul, cum ni-o spune, umblă din sat în sat, să-i convertească pe ceice se dăduseră uniți. În partea locului se menține și informația, că cutrieră satele din împrejurime, având atârnată de gât Icoana Prea Sfintei Fecioare, și pe aceasta îi conjură să revină. Și cine săruta icoana popii Moise, nu eră putere să-l facă să mai întoarcă la unație!

Și-acum un alt document al vremii, dela 6/18 mai acelaș an, dat în Donceni dela mâna parohului din Prăjești, Ioan Beșan, și dela alui Moise Ghergariu de mai sus. Din acel document, dat de preoți sub sigilele lor oficioase, se vede că, cevași mai nainte, se dusesse protopopul Gr. Lucacic la *Dezna*, unde nemeșul Török siluiă oamenii să treacă la unire. Și-atunci oderbirăul cu domnul ișpan au venit la pro-

topopul, fiind el în Dezna și cu ton mare au început a grăi:

— Domnule Proto, aveți poruncă dela Domnul, de pământ, ca minton (numai decăt) să Vă duceți — adecă protopopul cu cei doi preoți numiți mai sus — de aici, căci de nu vă veți duce, noi om întrebuința puterea noastră și va fi mai rău. — La aceste cuvinte au zis domnul protopresviter:

— Dar ce fac eu aici rău, să mă scoateți ca pe o c... ă? eu datoriu sânt a rămâneà alcea, despre una parte să văd sfârșitul, ca să pot da relația mea domnului episcop; iar despre alta parte, de va rămâneà cineva neuniți, să pot face orândă (dispozițiune) despre dânșii. — Domnul oderbirău au început iar a grăi:

— Să te duci de aici, ca să nu înveți pe oameni. — Domnul protopop a zis:

— Nu te sfădi cu mine, Domnule, căci eu n'am venit aicea să mă sfădesc, ci voi merge când voi putea; și spuneți sănătate la Domnul de pământ, că eu aceasta nu am slugătorit.

Și-așa protopopul, după scurtă vreme, ca să nu-l ajungă vr'o mai mare rușine, au plecat d'acolo — spun cei doi preoți, la 6/18 mai. În acest fel nedemn fu tratat protopopul, care peste doi ani avea să primească, după cum ni-se spune,¹⁾ crucea de aur dela împăratul pentru serviciile sale îndelungate de 50 ani, slugind altmintea și ca profesor de religie la vechia școală normală (preparandie) dela Arad.

Cum se vede, se făceau și în sus, pe Valea Deznei, obișnuitele pregătiri ale conștiințelor (?) în vederea primirii de bună voie a unirii. De aceea, din ziua următoare aviză vicespanul județului Arad episco-

¹⁾ Dr. T. Botiș: Ist. Școalei norm. și a Inst. teol., Arad 1922, pag. 397.

pia ortodoxă, după șablonul cunoscut și obișnuit deja, că după avizul episcopului Vulcan dela Oradea, trebuie să se satisfacă legilor țării, de a se trimite „deputație“, la *Minead, Neagra și Ignești*, pentru ziua de (7) 19 mai, când se jeluiă amar popa Ghergariu.

Protopopul Grigorie Lucacic făcea la 11/23 mai un raport cătră episcopie despre persecuția unionistă. Pe șapte pagini mari și scrise mărunț, în limba sârbească inaccesibilă mie, dă multe amănunte, reproduse pe scurt în Procesele verbale, latinești, ale Episcopiei, ⁵⁾ după cari se resumă aci acțiunea celor doi satrapi: Königsegg și Török. Iată, cum decurgea „capacitarea“ religioasă din partea preoților uniți și a domnilor de pământ (per unitorum ecclesiasticos ac Dominos) în patru sate de ale lui Königsegg (Chertiș, Roșia, Revetiș și Laz) și în alte trei sate ale lui Török Pișta (Selăgeni, Buhani și Dezna).

În Chertiș se unise satul, cu preot cu tot; apoi Roșia cu trei preoți, Revetișul cu filia Berinderi și cu preot cu tot. În Revetiș primarul fiindcă n'a vrut să îndemne poporul la unire, a fost alungat din băț din sat și a fost pus altul în loc. La Selegeni, unde se unise și preotul, solgăbirăul Kornya, care era și membru în „deputația“ județeană pentru treceri, a poruncit primarului, care se învoise cu unația, să-i gonească pe oameni din băț spre a se înfățișa înaintea deputăției, și spre a se declara că trec la unire. La Bohani, preotul Teodor Crișan își dădea cea mai mare străduintă să îndemne oameni la trecere, după ce a avut contact cu preoții uniți. După ce însă a văzut că poporul nu-l ascultă, nici el nu și-a părăsit religia. Pe acest preot, înclinat spre unire, l-a numit Török de administrator al parohiei noastre din Dezna, în lo-

⁵⁾ Prot. sess. consistor, 1834. concl. nr. 119. — A se vedea și concl. nr. 146.

cul lui Moise Ghergar dela Nădălbești, pe care îl trimisese episcopia ca administrator parohial al Deznei, dar Török îl alungase ca pe un tâlhar. Török, în pornirea sa rea, chiar anticipase juratului Vasiliu Coșu, că Deznei nici în 20 de ani nu-i va îngădui să aibă paroh, dacă nu va primi unirea, iar pe oameni îi va trata și mai rău (durius) ca până aci. Se întâmplase, că în Dezna murise un om¹⁾ iar preotului Teodor Copian din Laz, chemat să îngroape acolo, nemeșul i-a poruncit să plece momentan, căci la dincontră îl va pune în fere și astfel oamenii au trebuit să-și îngroape mortul fără preot²⁾.

Dintr'un alt raport al aceluiași protopop³⁾ se vede, că preotul Teodor Crișan dela Buhani mai înzistă încă la popor să se unească. El stă în contact cu episcopul Vulcan, pe care-l pomenește la slujbe, și că la Rosalii nu a slujit în parohia sa, ci la Dezna, iar oamenii nostri, drept protest împotriva dânsului au mers la slujbă la biserica din Slatina. Dar din pricina aceasta au fost dați pe mâna lui Török, care i-a pedepsit.

Se arată mai departe, că Barbura Micula ceruse dela preotul Teodor Crișan să-i facă maslu pentru fica sa bolnavă, dar preotul a trimis-o după doi preoți „uniți” la Neagra și la Selăgeni, de aceea jelbitoarea și-a dus fata bolnavă la preotul ortodox din Laz, să-i facă maslu.

Cu privire la Dezna, protopopul mai spune și alte lucruri nouă: că satul a rămas fără orice îngrijire sufletească după alungarea preotului ortodox. De aceea protopopul l-a trimis acolo pe preotul T. Copian, pus administrator din partea Consistorului; dar

¹⁾ Intr'un protest dela 1 iulie 1834 al episcopului administrator omul se spune pe nume: Danian Dumitru.

²⁾ Prot. Ses. Consist. 1834 nr. 119 din 7 iunie.

³⁾ Ibid. concluz nr. 146.

domnul de pământ l-a alungat, amenințându-l că-l va scoate din sat cu țiganii !

După cum se vede, o prigonire vrednică de cea mai întunecată epocă medievală fu soarta bieților Români ortodocși ispitiți din toate părțile cu unația.

Iată acum, comunele trecute la unație: Din Minead trec, la 19 mai, 43 case și mai rămân 3 case ortodoxe cu 14 suflete; tot în aceea zi trec din Neagra 43 case, mai rămânându-ne 16 case; în 20 mai, trec în Minead 46 case, mai rămânând 7 case ortodoxe; în 21 mai, din Ignești 46 case și rămân 7 case ortodoxe; în 21 mai, trece Chertișul cu toate cele 67 case; totatunci perdem în Berindia 39 case și mai rămân două; în 25 mai, trec: Selăgenii 74 case și mai rămâne una; Roșia: trec 69 și rămân 34 case; Revetișul: trec 10 și rămân 16 case.

În hârțile oficiale ale comitatului, trimise episcopiei despre aceste treceri, se vorbește în acelaș limbaj stereotipic: că poporul a *trecut de bună voie* la gr.-catolici, și *din convingere religioasă*; că membrii deputației, între cari nu se face pomenire de reprezentantul bisericii ortodoxe alături de cei doi preoți gr.-catolici cari colindau satele cu deputația, au făcut atent poporul să nu nădăjduiască nici o ușurare a stării sale politice-economice pe urma trecerii la unație ș. a. În realitate însă câștigul acesta — de opt sate din cele 27 sate supuse satrapiei Königsegg și Töök — înseamnă mai mult o *înfrângere morală*, decât o biruință, pentru droaia de domni, cari voiau acum să răpească și legea bieților iobagi dripiți. Eră o înfrângere pentru domnii de pământ și pentru cei dela comitat, iar adevărata biruință eră aceea a sufletului mare, ce trăia în parohul Moise Ghergariu dela Nădălbești, colo sus pe munte, de unde domină situația sufletească din Valea-Deznei!

De aci se esplică, de ce deputația, cobori din Valea-Deznei și se mai oprește la cele două Minișe, pentru a reuși la începutul lunii iunie în Mocrea și pentru a întâmpina în curând împotrivirea energică a bravilor Șirieni.

4. Reacțiunea Episcopiei și a poporului sub ep. Maxim Manuilovici.

Pe teritoriul episcopiei Aradului se remarcă, în aceasta vreme, o reacțiune antiunionistă, mai cu seamă în Valea-Deznei, din partea preotului Moise Ghergariu; în ținutul Podgoriei la Șiria, din partea poporului însuși, apoi la Arad din partea Episcopiei.

Episcopia, — care n'avea un chiriarh propriu ci numai un administrator în persoana episcopului Maxim Manuilovici dela Timișoara, iar în absența acestuia pe arhimandritul Moise Manuilovici dela Hodoș-Bodrog, — făcea totul ce putea, între împrejurările vremii de atunci prea maștere. Am văzut deja, cum povățuia pe protopopi, prin îndrumările pe cari li le dădea pentru întărirea poporului în credință. Dar ținând cont de făgăduințele, prin cari poporul era sedus să nădăjduiască o ușurare a sorții sale politice-economice și feudale în schimbul unirii, episcopul Maxim din vreme, chiar în primăvara anului 1834 dă, încă la 6 april, o circulară în eparhie. În circulară, poporul era îndemnat la: fidelitate către Domnitor, supunere către autorități, împlinirea datoriilor către domnii de pământ, dar și la statornicie în credința strămoșască. Dar văzurăm, că pe Valea-Murășului nici asemenea inofenzive măsuri de apărare nu erau bine-văzute, cari dădură prilej satrapului Salbeck dela Petriș să interzică publicarea lor la preoțime și popor și să între cu sîla în biserica din Petriș, spre a secvestra și de a opri să se publice circulara episco-

pească pe moșiile sale.¹⁾ Din prilejul acesta, episcopia face arătare la mitropolitul, cerându-i să exopereze la factorii mai înalți de stat înfrânarea tulburătorilor religionari.

Dar episcopul Maxim află că erà dator să iee măsuri și în alta direcție. O pricină, că uneltirile unioniste prindeau, erà și următoarea împrejurare: Preoții ortodocși, cari trăiau aproape numai din venitele dela credincioși și din averile proprii (când le aveau), luau uneori prea mari stole dela credincioși. Față cu aceasta împrejurare, propaganda unionistă, cum am văzut deja, în mai multe cazuri concrete, puneau în vedere servicii gratuite. Episcopul administrator deci, prin circulara sa din 13 april, îndreptată „la toți protopresviterii eparhiei... afară de Consistoriumul Orăzii-mari“, oprește asemenea abuzuri.²⁾ Dar covârșitorul motiv al trecerii la unire, nu erau stolele, ci siluirile din partea funcționarilor administrativi, ceeace se explică din următorul fapt remarcabil.

În luna mai sosește dela Carlovăț avizul din 14 april, prin care se indeamnă Consistorul, să facă tot posibilul, ca poporul să rămână credincios bisericii sale. La 3 mai, când se trată despre aceasta în Consistor sub presidiul episcopului administrator, Consistorul accentuiază rapoartele primite verbal și în scris, din deosebite părți ale eparhiei, despre tot felul de uneltiri stăruitoare, pe sate, din partea propagandiștilor unirei: preoți gr.-catolici, notari, și funcționari

¹⁾ Prot. Sess cons. 1834. nr. 145.

²⁾ În circulară se spunea: „Bîneîncuviințenia Ta pentru țeduli (de cununie) și pentru alte lucruri bisericesti, iar preoții pentru slujbele cele parohialnice, nimic mai mult, decât în Taxă (norma stolară) însămnat este, a cere să nu îndrăzniți; și măcar că aceea prin prea înaltă orânduică s'au îngăduit, ca în argint să să dea, totuși până când vremea și stările împrejur nu vor îngădul, și fiindcă poporeni cu multe dări însărcinați sânt și în mare lipsă să află, nu în argint, ci în valută, cum au fost mai nainte, să o primiți“.

de ai comitatului (magistratualia individua), cari cutrieră satele de arândul și neîntrerupt, cu făgăduințe goale și cuvinte dulci (variis promissis et vanis pollicitationibus per possessiones indefesse peragendo). De aceea Consistorul trimite pe sate o „deputație“ așa, stătătoare din: arhimandritul Hodoș-Bodrogului Moise Manuilovici, profesorii de teologie protosințelul Gherasim Rațiu și Gavriil Giulani, și notarul consistorial Dimitrie Vlaicovici. Deputația aceasta însă nu avea voie — după dispozițiunile în vigoare pe atunci — să-și pună piciorul în satele, în cari întrașe propagandiștii unirii! ¹⁾ Aceste măsuri se luaseră din ședința consistorială dela 3 mai 1834.

Câtă vreme și pe unde — afară de Șilindia — a âmblat aceasta comisiune a Consistorului, nu am putut constată încă, nedând de raportul acelei comisiuni.

Când acum episcopia avea date pozitive despre ticăloșiile notarului Vida Gáspár dela Șilindia, unde ajunseseră trimișii episcopiei noastre, raportează din nou mitropolitului, care se afla pe atunci — în 18 mai — la Viena ori Pojon ²⁾ Totatunci se intervine pentru satisfacție din prilejul inzultelor preoților dela Comlăuș și pentru tulburarea, ce a încercat-o acolo Vulcan. ³⁾ Iar ceva mai târziu mitropolitul răspunde, că a intervenit prin trei reprezentări la locurile mai înalte, pentru a demasca făgăduințele false, cu cari se tulbură poporul, și cari niciodată nu se vor împlini. ⁴⁾

Episcopul Maxim, care se văierase deja mitropolitului său nu numai de sîlniciile arătate ci și în privința sanitară, ajunge la extremul răbdării. De aceea, când află despre nemaipomenitele sîlnicii ale

¹⁾ Protoc. Sess. cons. nr. 98.

²⁾ Protoc. Sess. cons. 1834. nr. 145.

³⁾ Ibid. nr. 108 și nr. 111.

⁴⁾ Ibid. nr. 120.

lui Török dela Dezna, pornește într'acolo, dealungul satelor. La sosire oamenii l-au așteptat adunați la biserică, cu lacrimi în ochi. Ajuns episcopul la Dezna, a căutat să țină sufletul în ei. Dar prinzând veste Domnul de pământ, că are să vină episcopul la Dezna și că intenționează să între și în alte biserici, i-a mers în cale până la Buhani — unul din satele lui Török, — dar nu l-a ajuns, și astfel a dat față cu episcopul numai la biserică din Dezna. Acolo, în biserică, înaintea poporului venit întru întimpinarea episcopului, Török l-a amenințat pe episcopul cu bățai (baculis). Iar după plecarea episcopului s'a răfuit cu primarul satului, pe care l-a pus în lanțuri, pentru că dăduse de știre poporului, că are să vină episcopul. Iar pe crâsnicul, pentrucă a tras clopotele de venireă episcopului, l-a bătut, de a zăcut bolnav în pat.

Intre astfel de împrejurări, Consistorul, în frunte cu episcopul, constată (7 iunie) nemaipomenita teroare din partea lui Török, care se amestecă până și în dreptul rezervat episcopului, de a trimite preoți în parohii. Constată, mai departe, că până și iudeii se bucură de mai multă libertate religioasă, decât ortodocșii, în județul Aradului. Se accentuiază din nou uneltirile uniților și ale celorce lucră în favorul cauzelor. În conzecință — mai ales după bruscareă însuși episcopului — se intervine pentru a se încuviința liberul exercițiu religioasă, potrivit cu legea 27 din 1791, și pentru ortodocși, cari acum, ziua la ameazi, sunt terorizați prin mijloace silnice să-și părăsească religiunea. Toate aceste, se aduceau la cunoștința mitropolitului dela Carloveț, spre a interveni la factorii mai înalți.¹⁾

Se încinsese deci, o luptă strașnică, deoparte pentru subminarea, iar de alta pentru apărarea orto-

¹⁾ Protoc. Sess. cons. 1834. nr. 119.

doxiei, în dieceza Aradului. Deoparte erà Vulcan, sprijinit de administrația politică, de domnii feudali și de organele camerale (ale domeniilor statului); iar de cealaltă parte erà administratorul eparhial, cu Consistorul, ocrotit de mitropolitul Carlovețului și sprijinit pe masele populare, revoltate în suflet dar încapabile de o rezistență pe față, deocamdată. Chiar și informațiile incomplete ce le avem deocamdată, încă sunt suficiente pentru a schița aceasta dureroasă sfășiere dintre frați, provocată de un episcop român cu aureolă de naționalist, căruia îi stătea în față, apărând unitatea religioasă românească a eparhiei Aradului, un urgisit episcop „sârb“.

Acest episcop denunță (18 mai v. 1834) mitropolitului său jignirea aduse preoților noștri din Comlăuș și încercarea lui Vulcan de a face prozeliți la Șimand și totatunci protestă și la comitat. ¹⁾ Episcopia mai denunțase și cazul satrapului Salbeck de pe Valea-Murășului precum și pe prefectul cameral Markovits József și pe notarul Horchi din Buteni, pentru făgăduințele goale, cu cari se amăgea poporul, de a trece la unire și pentru amenințarea protopopului Teodor Popoviciu, că va fi închis la Muncaciu pentrucă a îndemnat poporul să nu iee în samă uneltirile notarului. Pe urma acestui denunț, mitropolitul își făcea datoria mai departe, făcând arătare la Consiliul Locotenențial²⁾.

La 1 iunie 1834 episcopia denunță mitropolitului cazurile de teroare de pe Valea-Deznei, săvârșite de satrapul Salbeck, jude la tablă, apoi solgăbirăul Kornya, Paszkutz, fiscalul — un unit — al contelui Königsegg, și Török dela Dezna. Arătarea cătră mitro-

¹⁾ Arh. Epp. N. 111/834. fascic, III.

²⁾ Arătarea mitropolitului în copie, în Arhiv. comitatului Arad, la Nr. 1719/834.

politul cuprinde și celelalte ticăloșii, pe care le cunoaștem deja¹⁾.

Dar nici Vulcan nu stătea pe loc. El, cam în aceeași vreme, colindă prin județ, „*cu bunătăți și spaimă*“, după vorba protopopului Protici, — *cu ciurda de vite* după sine, cum a rămas tradiția în popor, spre a împărți țăranilor săraci, cari primiau unirea, și *cu droia de „perzecutori“* (poliția de atunci) și *de oficiali administrativi*. El, de pildă în 4 iunie, când era în Arad, iată, ce și cum lucră. Punea la cale luarea sesiunilor parohiale dela preoții ortodocși din Galșa și predarea lor la mâna preotului unit, și comitatul aduce momentan hotărîre, din ședință, pe placul episcopului gr.-catolic²⁾. Tot în aceea zi, episcopul Vulcan, prin scrisoarea datată din Arad, îl denunță la comitat pe episcopul Manuilovici pentru circulara sa cunoscută dela 6 april, pe care o prezintă comitatului — de sigur din mâna satrapului Salbeck, care o luase în modul cunoscut dela Petriș — în traducere ungurească³⁾ (oláh nyelvből Magyarra fordított párban).

Acum, dăm din nou de o remonstrare din partea mitropolitului, purtând datul de 7 iunie 1834, îndreptată către locurile mai înalte, și spunându-se în ea, cum preoți uniți, adunând popor ortodox la Dezna batjocoresc religia ortodoxă și amăgesc la unire. Mitropolitul mai adăogă, că dacă toate aceste lucruri se petrec neîmpedecate și nepedepsite, atunci el, mitropolitul, nu poate crede altceva, decât că aceste se fac potrivit cu intențiunile însuși guvernului.⁴⁾ Aceasta jalbă încă ajunge la comitat; cu ce rezultat, vom vedea.

Când mitropolitul făcea aceasta intervenire, era

¹⁾ Arh. Epp. Nr. 119. În fasc. III: 1834.

²⁾ Prot. ședințelor comitatului, hotărîrea Nr. 719/834.

³⁾ Arhiv. cott. Arad: Nr. 719/834.

⁴⁾ Arhiv. cott. Arad, nr. 1719/834.

în Viena. A treia zi, în 9 iunie, dânsul scria, tot din Viena, arhimandritului Moise Manuilovici, care ținea locul episcopului-administrator, când acesta absentă din Arad, precum și Consistorului, luând act cu mulțumire sufletească despre ieșirea episcopului Maxim pe sate, pentru a întări poporul în credința strămoșască. Consistorului îi notifică mitropolitul, că a intervenit deja de trei ori până aci, și îndeamnă să facă și pe mai departe Consistorul tot ce se poate pentru înlăturarea acestui rău mare. Ca mijloc de apărare, mitropolitul recomandă pășirea energică față de uneltitorii în favorul unirei și, totodată, avertizarea preoțimei să absteie dela exacțiuni stolare față de popor.¹⁾ Scrisorile aceste ajung la episcopie în 18 iunie. Ele își au imediat efectul moral.

Ca urmare a lor este a se privi pășirea energică a episcopului Maxim, prin protestul său din 1 iulie cătră adunarea comitatului, dupăce intervenirile sale repețite de mai nainte cătră vicespanul comitatului nu avuseră nici un efect.

În acest protest — găsit la comitat²⁾ — episcopul accentuiază diregătorla sa de cârmuitor canonic al eparhiei Aradului, în care calitate datorla sa de frunte este să ceară remediarea jignirilor aduse credincioșilor săi. Dânsul face reproșul binemeritat, că trei interveniri ale sale cătră vicespan au rămas fără de orice răspuns, și continuă a-și înșiră gravaminele, acum înaintea adunării comitatului, cuprinzându-le sub 5 puncte, pe cari le rezumăm în următoarele:

Însuși Vulcan exoperase emiterea dispozițiunei regești din 29 nov. 1814 de sub Nr. 30561, pe urma căreia, ceice aveau să se unească cu biserica r. cat, trebuie să treacă din convingere și, deci, trebuie să

¹⁾ Epistolele, în arh. epp. la nr. 120, fasc. III: 1834

²⁾ Arh. cott. Arad, nr. 784/834.

treacă după ce vor fi avut parte de o instrucțiune religioasă. Prin urmare procedurite unioniste de acum stau în contradicere cu dispozițiunea regelui, deoarece gloatelor nu li-se dă răgaz nici măcar de a se resgândi.

„Foarte se înșală, zice episcopul, cine crede de posibil, ca într'un ceas, două, o gloată de mai multe sute de suflete să-și deie seamă în conștiința sa, mai ales la poporul de rând, asupra căruia are cea mai mare influință obișnuința și practicile sale de mai nainte. Iar cine se bucură de asemenea schimbări repentine, nu-și dă seama, că atari schimbări nu aduc nici un bine statornic, nici sub raportul politic, dar nici sub cel moral“. Episcopul le mai aruncă în obraz atâtea și-atâtea eșecuri ale „deputației“, când poporul a refuzat de a se lăsa sedus și intimidat, iar organele comitatului și-au repetit încercările, chiar cu concursul funcționarilor civili, cari, după dispozițiunea regească din 1789 dd. 17 febr, au să se abțină dela influințări și numai să aziste la treceri.

Față cu abuzurile și silniciile, pe cari le cunoaștem deja, episcopul mai reproșează și aceea, că misionarii (lelki tanitók) gr.-catolici, după pomenitele ordinațiuni, aveau să meargă numai acolo, unde erau ceruți de popor. Ei însă cutrierau satele de-arândul, chiar și unde nu erau poftiți, și chiar și unde nu erau doriți rămâneau timp mai îndelungat sau reveniau fără să fie poftiți. Acestor misionari li reproșează episcopul și aceea, că în favorul izbândeii lor, uneltiau și pe motive naționaliste și propagă ura în sinul societății (e vorba de întrigarea la românii ortodocși împotriva coreligionarilor sârbi), și cere interzicerea atăror agitațiuni.

Episcopul mai reîmprospetează în atenția comitatului silniciile agenților civili ai unirei și cazul sil-

nic al unirii dela Galșa, și încheie cu aceea, că în atitudinile potrivnice bisericii pe care o cărmuește, vede și jignirea persoanei și a demnității sale episcopale, din care pricină a și făcut deja pașii necesari la Consiliul locotenențial regesc din Buda.

Câteva zile mai târziu (5 iulie), episcopul avea un nou prilej să se plângă mitropolitului său pentru lucruri din părțile Șebișului¹⁾ și de pe Valea-Murășului²⁾.

După atâtea chinuiri la adresa poporului dreptcredincios din județul Aradului și după atâtea sbuciumări și interveniri din partea factorilor ortodocși în toate părțile, se milostivește (11 nov. 1834) Consiliul locotenențial regesc să intervină la comitat. Atunci îi trimite adeca trei remonstrații ale mitropolitului, cerând grabnică investigație. A și avut cui să se adreseze!

Comitatul se ocupă de chestiune și le citește pe toate trele în adunarea generală a comitatului. Asupra jalbelor, adunarea ajunge la următorul chip de a rezona: Jalbele mitropolitului ortodox „ni-se par a fi de o atare natură, încât ele nu sunt vrednice de a se face cercetare asupra cuprinsului lor“.

„Pentru că, ori de vom lua sub cea mai severă cercetare *acuzele* ridicate împotriva persoanelor învinuite, ori de vom avea în vedere împrejurările încredinate prin cari s'a promovat unirea, acelea, chiar și dacă printr'o minuțioasă investigație s'ar dovedi, și în acest caz cu greu credem că ar putea atrage după sine oarecari sancțiuni. Prin urmare, așa continuă comitatul în răspunsul său către Consiliul locotenențial, nu ne putem închipui, că scopul ordonării investigației ar putea fi altul, decât: sau aceea, ca cei învi-

¹⁾ Arhiv. Epp. nr. 146/834 (actele unirii)

²⁾ Ibid. nr. 145/834 (fasc. III: 834).

nuiți că au promovat unirea prin promisiuni să fie pedepsiți, sau aceea, ca acestui mod de a lăți unirea să i-se pună stavilă pentru viitor“. Deci se ajunge la concluzia, că „investigația nu e necesară și n'are nici un înțeles“¹⁾.

Mai limpede nici că se putea recunoaște, și tot atunci și a se acoperi, niște mișelii îndrăznețe!

Eră deci prea evident, că toate intervențiile mitropolitului ortodox au să rămână, cel puțin de o camdată, numai toacă la urechia surzilor dela Viena și Buda și Arad, purtați de nas de politica unionistă alui Vulcan, cu care erau înțeleși.

Așa numai se explică, și după intervenirea de formă a Consiliului locotenențial dar mai ales după răspunsul machiavelic al comitatului, că Vulcan dă nainte cu politica sa. De aceea îl vedem pe Vulcan intervenind (12 ian. 1835), cu o stăruință vrednică de o mai bună cauză, la comitat în cauza sa dela Galșa și cerând măsuri severe dela comitat împotriva țărânului Moise Cociuba dela Târnova (illendöképpen megfenyíteni, rendelni méltóztassanak), pentrucă susțineă în satul său cauza ortodoxiei.²⁾

Biserica ni eră despoiată de credincioși în mod criminal; mai marii bisericesti ni erau batjocuriți prin ignorarea intervenirilor și a persoanelor lor, pentrucă eră vorba de următorul lucru: *de a ne înfrânge puterea de rezistență națională care, în județul Aradului, începeă să-și primească expresiunea unei organizații unitare românești, sub egida episcopiei ortodoxe dela Arad, care obținuse deja episcop român la 1829 și acum, la 1834, eră în plin proces de întrămare. Iar mijlocul de contraacțiune în interesul politicei străinilor nu putea fi altul mai potrivit de a ne strică, de-*

¹⁾ Arhiv. cott. Arad: nr. 1719/834.

²⁾ Arhiv. cott. Arad. nr. 400/835.

cât tocmai sfășierea religioasă a Românilor între olaltă, de urma cărei sfășieri eră mai sigur că va urmă și slăbirea noastră politică. Acesta fu rostul, trist și hotărît antinațional, al episcopului Vulcan, care, prin vânătoarea sa după suflete ortodoxe sub masca și sub pretext național românesc, slugea intereselor străinilor mai mult decât neamului românesc din aceste părți.

Silniciile pe cari le-am demascat, precum și politica absolut greșită din punct de vedere românesc, a lui Vulcan, de a ne sparge dieceza Aradului, sunt petrele de temelie, pe care și-a înființat el două protopopiate (al Galșei și al Șebișului), prin acapararea alor 14.755 suflete ortodoxe, după cum se laudă cu aceasta izbândă ungurii însiși.¹⁾ După învoiala dela 1815 cu împăratul, de a „uni“ întreagă dieceza dintr'o lovitură, și dupăce acest lucru nu reuși în decursul sedisvacanței episcopoești, aproape neîntreruptă de 20 ani, lui Vulcan nu-i rămâneă, pentru angajamentele sale cu împăratul, să facă altceva decât ce a și făcut. Cei doi moșnegi, Vulcan și împăratul, nu puteau muri liniștiți fără de aceasta ispravă unionistă!

Dar norocul salvator fu, că, *dela o vreme, însuși poporul a văzut limpede prin sita acestor machinațiuni străine* și a așteptat numai prilejul de a reacționă mai pe față. Prilejul și veni, deodată cu numirea de episcop a profesorului de teologie Gherasim Raț.

5. Acțiunea noului episcop Gherasim Raț.

Prin rezoluția împărătească din 3 febr. 1835, la cârma eparhiei Aradului fu numit după cea de a doua sedisvacanță episcopoească (1830—35) profesorul de teologie Gherasim Raț, protosincel mitropolitan. La câteva zile (2 martie) moare împăratul Francisc I., inspiratorul și ocrotitorul acțiunii și silniciilor unio-

¹⁾ Márki S. o. c. II. 739.

niste ale lui Vulcan, iar pe tronul austro-ungar se urcă împăratul Ferdinand V. Mai rămânea deci pe teren episcopul Vulcan, un bătrân de 76 ani atunci. Împăratul, un om slăbănog, cu puterile morale de cari dispunea, nu era de ajuns nici măcar pentru conducerea trebilor de stat, necum să-i mai ajungă vremea și priceperea, de a continuă mai departe firul politiceii religioase de stat. Deci, îndată cu urcarea lui Ferdinand V. pe tron, se schimbă radical situația: dela Viena lipsiau îndemnurile, stăruitoare de până aci, ale împăratului, iar pe tronul arhieresc din Arad stătea un episcop român, reacționar sub raportul ortodoxiei.

Gherasim Rațiu fu sfințit episcop în 25 martie v. la Carloveț, iar mitropolitul îl autoriză să cărmuiască eparhia, cu deplină putere de episcop, și până să-i urmeze instalarea în regulă. Consistorul, din ședința dela 18 april 1835, ia act despre avizul de acest cuprins al mitropolitului și ia măsuri, ca evenimentul îmbucurător — că adeca eparhia își are episcopul său — să se vestească eparhiei.¹⁾ Acțiunea de apărare își avea acum arhistrategul său în persoana noului episcop, iar poporul, asuprit de propaganda unionistă, avea dela cine să nădăjduiască ocrotire.

Consistorul, mai ales că aceasta îi era cea dintâie ședință sub conducerea noului episcop, își exprimă adâncă sa mulțumită cătră fostul administrator Maxim Manuilovici, episcopul Timișorii, pentru ostănelile din anul trecut (1834), când a mers în mai multe sate turburate de unație, ca să le întărească în credință,²⁾ cu toate că era bolnăvicios.

Și prea interesant, *la câteva zile dupăce putea să fi ajuns în eparhie* — în provincă — *vestea sfin-*

¹⁾ Protoc. Sess. cons. 1835, nr. 70.

²⁾ Protoc. Sess. cons. 1835, nr. 88.

țirii noului episcop, satele încep să se lapede de unire. În luna april adeva, sosesc cereri la adresa noului episcop, din părțile Șebișului, dela comunele: Chertiș, Minead, Ignești, Selăgeni, Berindia, Roșia.

În acele cereri, se apela la cel dela puternicul Dumnezeu rânduitor nostru bun părinte sufletesc. Bieții oameni se jălbesc, din toate satele de-a rândul, că au fost amăgiți din partea domniei de pământ că, în caz de unire, vor face la an numai 12 zile de urbariu; că din sămănături vor avea să deie numai a zecea parte; că li-s'a pus în vedere slobozenia de a ferbe rachiu (țuică) pentru taxă de 2 fl. la an; că li-se va reduce dijma după miei; că plata preoților nu va mai fi în sarcină lor; ș. a. Dar din toate aceste făgăduințe nu s'a ales nimic. Din contra, unde făgăduințele nu au prins, oamenii au fost amenințați că, neunindu-se, vor fi alungați din țară și pot merge cu legea lor grecească în Țara-grecească. Ca motiv și mai puternic se invocă — voia împăratului de a se face uniți, iar noi, zic bieții oameni, n'am avut încătore. Ei se mai vaieră de rușinea ce i-a ajuns unindu-se: suntem de ocară, deoarece pruncii nu ni-i putem însură din alte sate, și nici fete de airea nu se mărită la noi, și vom fi siliți să ne dăm (în căsătorie) frate cu soră și să trăim ca dobitoacele și să perim din lume, în cele din urmă fără de nici o lege (religie), dacă nu vom putea scăpa din legea unită. De aceea ei se roagă de episcopul ca, cu puterea lui Dzeu, să-i scoată din legea unită.

Episcopul Raț trimite toate cererile (dupăce le reține în copii) în orginal la Mitropolitul, cerându-i ocrotirea la împăratul. În adresa cătră mitropolit adaogă, că-l cercetează credincioșii din toate părțile, cu jalbe în scris și cu cuvântul. Într'alte spune, că Petru Balta din Bocsig, unit de altfel, nevrând să-și

boteze la uniți un copil, „comisariul“ dela Boroșineu, pe urma denunțului preotului unit, a trimis oameni înarmați (armigeros) cu judele, să iee băiatul și să-l ducă să-l boteze preotul unit.

Locuitorii, de-a rândul, ai satelor iscăleau asemenea cereri către noul episcop, și cererile seamănă să fie concipiate de *aceeași singură* persoană — și erau scrise în ungurește, de sigur pentruca nu cumva prin concipierea lor în românește să se deie anză la persecutarea singurilor nostri cărturari dela sate, preoții și învățătorii.

Cine putea să steie în dosul acestei acțiuni de eliberare religioasă a victimelor unației?

Din scrisoarea de mai sus a vrednicului preot dela Nădălbești aflăm despre legătura dintre acesta și directorul regesc al școalelor *Ioan Püspöky*, care, din pricina stăruințelor sale întru apărarea bisericii ortodoxe față cu propaganda unionistă, primise încă atunci atributul de „atlet al sfintei biserici neunite“.¹⁾ Pe acest Püspöky îl găsim, la 10/22 mai 1835, în Bârsa, lângă Șebiş centrul domeniului grofului Königsegg.

Dânsul inspecționează școale, dar tot atât de evident este, că el venise și cu gândul de a susține acțiunea antiunionistă. Din *Bârsa* scrie dânsul viceșpanului județului Arad, arătând unele scăderi ale școalelor, între cari plătirea neregulată a lefilor învățătorilor. Tot în aceeași scrisoare denunță niște fărădelegi recente împotriva credincioșilor ortodocși. Și anume: notarul Horky István din Buteni sîlvia, și acum în 1835, oamenii să treacă la unație. Mai spune și aceea, că primarii din mai multe sate l-au cercetat la Bârsa, văierându-se, că nu li-se mai dă pace satelor să rămână în legea lor. Tot astfel îl denunță

¹⁾ D. T. Botiș, o. c. pag. 61 (nota 4).

și pe notarul din Saturău, Simonyi Márton, care a avut obrăznicia să-i apostrofeze pe neuniți, în prezența lui Püspöky însuși, cu attribute desonorante (hunczfut = Hundsfott, netrebnic). De aceea dânsul cere reglementarea atâror notari.

Așa se vede: în părțile acelea lucră pentru salvarea ortodoxiei sufletul de aur al parohului Moise dela Nădălbești și mâna iscusită a directorului regesc de școale Püspöky.

Acesta, în misiunea sa școlară, va fi ajuns și în alte părți, la toată întâmplarea. Poate, că din condeiul dânsului va fi ieșit recursul comunei *Târnova* către împăratul, căruia-i cere: să le deie voie să întoarcă dela uniți la legea lor de mai nainte. Căci mrejiile unației erau în așa fel întocmite, că spre a intra în ele eră deajuns să fii ademenit, ori sîluit dacă nu prindea ademenirea; iar dacă ajungeai în aceste mreji, nu mai puteai ieși, decât numai cu încuviințare împărtească, care — nu prea aveă obicei să și urmeze, fiind vorba de a se micșorâ legea „catolică” a împăratului.

Târnovenii, în cererea lor către împăratul, se văierau că, decând au fost ademeniți și sîluiti, n'au parte de sf. cuminecătură, de botez; biserica, care răsună mai nainte vreme de cântarea lor, acum li-e goală; trăesc viață conjugală fără binecuvântarea bisericii și, în așteptarea milostivirei împărătești, duc o viață mai rea decât moartea.

Intre atari împrejurări, când, de din sus, din spre Șebiș, se pornise în popor un curent atât de puternic pentru revenire la ortodoxie, episcopia încă ia, — chiar din luna april — lupta pentru suprimarea centrului g-cat. dela *Galșa*.

Bieții nostri gălșeni, scoși din biserica lor de către uniți, cercetau biserica din Mâsca, care nu mai

încăpea poporul din două sate, mai ales la sărbătorile mari. De aceea episcopul Raț — spre a pune în bun ogaș cauza — face arătare la mitropolitul (28 mai), că atât din partea episcopului Vulcan, cât și din a comitatului, s'a făcut o conscripție falsă. Materialul informativ, bogat, cu privire la susținerea cauzei ortodoxe la Galșa până la finea anului, nu-l mai putem cuprinde în îngustele cădre de față.

În aceeași primăvară a anului 1835, însă, se mai petrec și următoarele lucruri vrednice de luat aminte.

Directorul școlar Püspöky scria dela Oradea, episcopului Raț (încă în 27 apr.), că dăduse de mai nainte ordin, învățătorilor săi să urmărească cu atenție pe ceice vor să ne amăgească credincioșii și să-i raporteze imediat. În chipul acesta, dânsul, Püspöky, află despre protopopul Galșei Gh. Chirilovici lucruri suspecte. Chirilovici adeca să fi umblat pela Pecica, în fiecare săptămână, cu gând să treacă la unire toate comunele din „provizoratul” cu acelaș nume.

Dânsul mai știe despre Chirilovici — tot în aceeași scrisoare — că, sosind pe aceea vreme la Oradea, a mers, cu Paszkutz, fișcalul domeniului Königsegg, de a dreptul la episcopul Vulcan, pe însărate. Dar negăsindu-l acasă, a mers la dânsul la Beiuș, unde a stat două zile. Chirilovici chiar să fi trecut la unire, făcând în scris marturisirea de credință înaintea lui Vulcan însuși. Acest lucru îl știe dânsul, Püspöky, dela presidentul Consistorului din Oradea-Mare, Atanasiu Boțco, care a auzit-o pe cale confidentă dela prietenul său, un oficial de al conțelui Königsegg, iar acesta ar ști lucrul dela însuși Paszkutz.

În ziua următoare (28 apr.) Püspöky scria, tot din Oradea, episcopului Raț, pe baza unui raport ofi-

cios ce-l primise dela directorul școalei d'n Pâncota Dimitrie Ghiba, că Chirilovici, „mai adăunăzi“, fiind la directorul, îi „zise că *nu vrea nici de cum să fie subordonat la Raț, numai cu tot deacânsul va sta ca să aducă Nația la unire*“.

Ori cum, — dar lângă anumite atitudini ale lui Chirilovici, care erà om deștept și, văduv fiind, erà și episcopabil, pot încape anumite îndoieli. El, în 29 iunie își cereà binecuvântarea de a întrà în clerul monahal. Episcopul Raț îl propunea mitropolitului spre încuviințare, cu adausul, ca dupăce-și perduse prin unire parohia, să fie numit profesor la școala clericală, până când mitropolitul îi va designa mănăstirea, în care să rămână, și va aveà prin cine să-l înlocuiască la catedră.

Intre hârțiile episcopiei se găsește, probabil că chiar din vara aceluiași au 1835, și o copie — nedatată — de pe o cerere cătră împăratul, pentru a curmà propaganda unionistă și de a îngădui comunelor ademenite să revină la ortodoxie.

Cererea a fost trimisă cu datul de 4/16 iunie, la Viena, în copie, mitropolitului Stratimirovici, care răspunde episcopului, tot deacolo (3 iulie 1835), felicitându-l la recurs.

Recursul, care prin urmare aveà să fi fost trimis la Viena în aceeași vreme, poartă 240 de iscălituri, — între cari nu se găsește numele lui Chirilovici, care aveà a se călugări în septemvre următor. Iscălirile încep cu: Teodor Serb, notarul liberei „cetăți“ a Aradului, profesorii institutului teologic și ai preparandiei (școalei normale); apoi protopopi, preoți, învățători, simpli, cetățeni și credincioși ortodocși.

Să spicuim acum părțile mai esențiale ale acestui recurs.

Clerul și poporul se vaieră cu lacrimi în ochi din pricina că inimizii religiei noastre vor să o supprime, cu toate că ea își are temelurile sale în legi și în tradiția de a fi fost cândva împărtășită chiar și de anumite privilegii și imunități, pe vremea regilor Vladislav, Matia și a altor regi ungari.

Noi ni-am vărsat și sângele pentru tronul regesc și pentru țară, iar când fiii noștri au purtat arma în războiu, noi acasă ni-am vărsat contribuțiile — dăjdiile — pentru binele țării. „Și, totuși, noi am fost și mai suntem tulburați în religia noastră, nu de către turci, nu de către păgâni, ci de către creștinii uniți, fără să știm cu cine vor dâșii să ne uniască, — cu Hristos de sigur că nu, căci suntem deja creștini; în favorul tronului regal de asemenea nu lucră aceia (uniții), deoarece noi suntem supușii credincioși ai Majestății Voastre. Dacă însă dâșii caută prozeliți pentru un Principe din afară de țară — pro extraneo ¹⁾ Principe — atunci dâșii sunt supuși infideli ai Maj. Voastre.

„Dacă avem în vedere felul în care uniții încearcă să-i facă pe ai noștri să devină infideli către biserica lor și să treacă la unire, atunci constatăm, că *nu doctrina Evangheliei, care atrage inima către Dumnezeu și oferă sufletului fericire, ci mai vărtos și numai bunurile lumești sunt motivul trecerii la unire*“. Face apoi pomenire de banii, făgăduințele și sîlniciile, cu cari s'a propagat unirea; despre scârba, ce a cuprins și până aci pe ceice astfel s'au unit, încât fug de cele sfinte ale bisericii unite, nu cercetează nici un fel de biserică; își lasă pruncii nebotezați; își îngroapă morții mai bucuroși fără de preot, de cât s'o facă cu preoți uniți; că preoții uniți botează cu de a sîla fii de ai ortodocșilor, apoi în întroduc în matri-

¹⁾ Se potrivește aluzia minunat de bine la — Papa!

culele lor și-i țin de uniți, peste voia părinților. Aceste și alte mijloace asemănătoare se întrebuintează pentru sufocarea religiunii noastre străbune, cu drept de existență stabilit în legi. Deci se cere dela împăratul, ca pe uniți să-i înfrâneze, ca pe tulburătorii păcii și ai conștiințelor creștinești, pentruca poporul să nu se obișnuiască a se jucă cu credința sa, căci atunci vor face la fel și cu fidelitatea cătră Majestatea Voastră, când i-se va da prilej. „Dacă, totuși, uniții vor cu adevărat să facă proseliți împotriva cuvintelor clare ale lui Hristos, s'o facă față de Iudei mai bine, iar pe noi, pe Creștini, să ne lase în pace. Iar dacă Majestatea Vaastră vreți să Vă convingeți despre persecuțiunile noastre și să ne bucurăm cât mai de grabă de dreptate și de mila M. Voastre, îndurați-Vă și trimiteți comisiune mixtă, neinteresată, în care să fie de față și bărbați de ai noștri, distinși și maturi, cari cunosc limba poporului, ca nu cumva (în lipsa reprezentanților noștri) să apară că județul Arad face investigație, el însuși în contra sa“.

Se mai cere în recurs ca, deoarece trecerile de până aci la uniți s'au făcut numai în temeiul făgăduințelor, să li-se deie voie celor ce o vor, să revină fără de instrucția religioasă de 6 săptămâni, care trebuia să o deie preotul unit celorce aveau de gând să părăsească unirea, și care instrucție — zice recursul — uneori nu se termină nici 6 ani. Prin urmare, atăror creștini, cari vor să revină la legea lor deodinioară, se cerea să li-se îngăduie, până la sosirea încuviințării împărătești de revenire la ortodoxie, a primi sfintele taine dela preoții cătră cari îi mână conștiința.

Recursul acesta e o nouă dovadă despre starea de extremă prigonire a bisericii noastre și o strălucită inaugurare a cărmuirii bisericesti din partea episcopului Raț, care, la 1847, aveà noul prilej să facă, el

însuși numai, o remonsfrație nouă și apăsată către împăratul.

Și când ne gândim la energica intervenire din acest recurs, înțelegem și mai bine, cum și de ce acest episcop nu putu fi instalat și din partea statului în formă și regulă, nici până la 16 aug. 1836, ¹⁾ când își solicită instalarea și dreptul de a se folosi de venitele episcopești. Instalarea rămăsese, de formă, pentru că episcopul nu avuse de unde să plătească taxa pentru diploma de confirmare; în realitate însă dânsul era — din pricina prea hotărîtei sale atitudini antiunioniste — o pedecă în calea politicii religioase a statului ungar, care era servită prin episcopul Vulcan și administrația politică a județului întovărășită de zbirii feudali ai bietului popor ortodox.

*

Lucrurile din anii 1834—5, pe cari le-am înfățișat cu privire la județul Aradului, stăteau în legătură cu alte lucruri la fel. *Ele erau numai o mică părțică din strategia Catolicismului unguresc, împotriva Românilor ardeleni și ungureni.*

În *Ardealul* propriu, începând încă din veacul XVIII și până la moartea episcopului Bob dela Blaj († 1830), siluirile curgeau droaie, mai ales că episcopului Vasile Moga dela Sibiiu îi legase împăratul mâna, prin decretul de numire, să nici nu înceree măcar a-și apăra biserica de către ceice voiau s'ospargă prin mijlocirea unației. — În *Bihor*, Samuil Vulcan lucră (1806—39) cu aceeași îndrăzneală fără de hotar moral, ispitind și siluind satele bihorene să treacă la unație. — În ținutul *Aradului*, unde voia să pună mâna dintr'odată pe întreagă episcopia, se pune Vulcan pe lucru mai stăruitor d'abia la 1834—5; dar

¹⁾ Arhiv. epp. Arad, 1835, fasc VII.

în aceeași vreme își pusesese în mișcare agenții și în *Banat*, unde încă avea jurisdicție peste câteva sate. Dar acolo avu d'abia foarte neînsemnate rezultate.

Iată un plan, executat succesiv, pas de pas, de către stăpânirea politică prin uneltele sale dela Blaj și dela Oradea, de a desbină sufletește pe Români și pentruca din desbinarea aceasta să profite numai statul unghuresc, care, în aceeași vreme, se consolida sub raport cultural și politic, pe baze șoveniste-maghiare!

Nici astăzi, unația nu slugește, de cât slăbirii noastre între olaltă și nădejdirilor de bine ale străinilor, cari au sămănat-o printre noi cu gând vrăjmășesc.

Urmașii celor batjocuriți și siluiți, în județul Aradului ca și în alte părți, la 1834—5 și în alte vremuri, nu au oare nici un cuvânt de zis, și mai ales un lucru de făcut, pentru întoarcerea pe dos a rușinei și a siluirii de atunci?

CUPRINSUL :

	Pag.
O lămurire.	3
Introducere.	5
1. „Unirea“ în Ținutul Galșa--Târnova . . .	7
2. „Unirea“ în Ținutul Șebișului și Deznei .	17
4. Reacțiunea Episcopiei și a poporului sub episcopul Maxim Manuilovici	34
5. Acțiunea noului episcop Gher. Raț.	44
